

Sipos Sándor: Sebesvár

In memoriam Kós Károly

Emlékező és emlékeztető írás halálának 30. évfordulójára

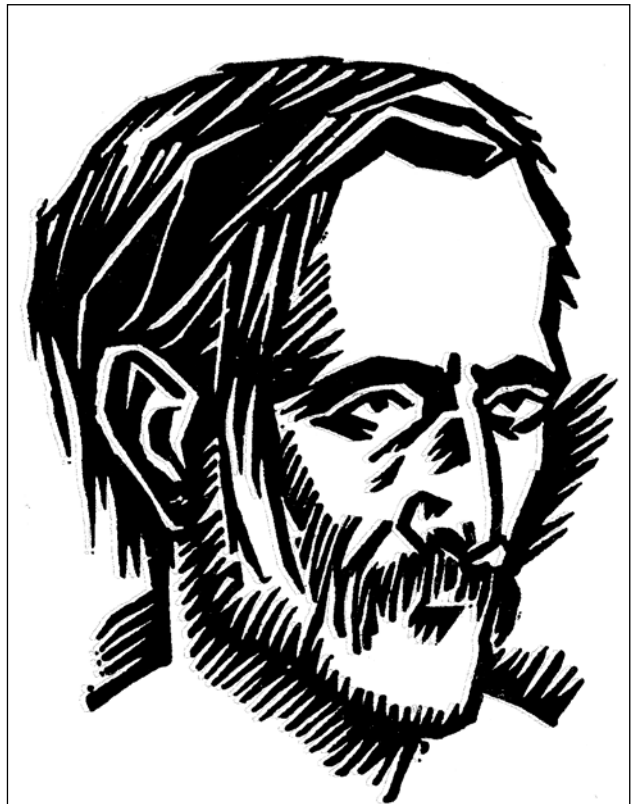
Varjúvár. Mesébe illő kicsi tornyos épület Kalotaszeg vidékén, az egykori sztánai üdülőtelepen. Megálmodója és létrehozója a 20. század elején a magyar építőművészet megújítójának indult sikeres tervező, Kós Károly, aki – saját akaratán kívül – a 20. századi Erdély politika- és művelődéstörténetének formálója, egyik meghatározó személyisége, emblemikus alakja lett.

*

Kalotaszeg lelki gyermeke 1883. december 16-án született Temesváron. Predesztinációs hite szerint sem lehetett véletlen, hogy 106 esztendő múltával, éppen születésnapján s éppen szülővárosában történt a jeladás arra a törvényszerű rendszerváltó robbanásra, melynek lökeshullámai a mai napig sem csillapodtak le teljesen. Nemcsak sikeresen induló életpályáját forgatták fel, későbbi családi életébe is minduntalan beleszóltak a történelmi események, lehetőségeit és feladatait meghatározta a mindenkori politika. Mégsem sodródott az árral, igyekezett a történések mentén haladni.

„Körömszakadtig híúságosak kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nehogy megtagadjuk – gyáva és önző könnyebbségért, kényelemért és – konjunktúráért ami önmagunknak való ostoba hazugság.” Ez a felfogása vezérelte, úzte, hajtotta a munkára, a harcra – kedvelt kifejezésével élve – az örökös tusakodásra. Ha kellett, templomot, iskolát, házat tervezett, ha kellett, novellát, regényt, színművet írt, ha kellett, sakkfigurákat faragott, ha kellett könyvet tervezett, nyomtatott, illusztrált vagy plakátot festett, ha kellett, politikai pártot szervezett, népgyűlést tartott – mindig tette a maga dolgát. Minden alkotása, amit csak életében létrehozott; akár az építészetben, az irodalomban, a képzőművészetben vagy a közéletben, egy nagy és számára mindenkor szentnek tekintett cél érdekében születtek: az emberség és a magyarság összehango-

lásáért, az általános emberi értékek és a honi érdekek olyan formában való megjelenítésével, tükröztetésével, hogy mindkettő külön-külön is megfelelhessen súlyos elvárásainak.

Kós Károly. Gy. Szabó Béla fametszete (1933)

Berényi Sándor: Templombelső

Koncz András > Kerekeskút

Kós Károly nagyszülei és szülei Erdélyt tekintették hazájuknak, az otthon Kolozsvár jelentette számukra. Ez az erős kötődés benne is kialakult a Város iránt, önéletírásában így vallott erről: „szüleim városa lett az én otthonom is, az én városom, a meleg, az egyetlen város”. Kolozsvár korán megismertette a türelem és megértés elvével, a máságnak a mindennapokban való elfogadásával. Találkozott, ismerkedett a különböző etnikumhoz tartozó városlakókkal, a monostori románokkal, a belvárosi szászokkal, a hídelvei örményekkel, a kétvízközi cigányokkal. Beszélhetett ortodox és neológ zsidókkal, akik gyermekkorában természetszerűleg vallották magukat magyaroknak. Felismerte, hogy az ott élő embereket nem lehet egyszerűen és csak úgy csoportosítani, hogy magyarok, németek, románok, örmények vagy egyéb más náción tagjai, mert van egy mindegyikükre egyformán találó jelző: erdélyiek.

Innen eredeztethető szülőföldjéhez kötődő regionalista felfogása, melyet Kós transzszilvanizmusaként szokás emlegetni. Ha az általa elképzelt erdélyiséget megpróbálnánk megfogalmazni, így lehetne jellemezni: az erdélyi tudat azoknak a népeknek a tudata, amelyek abban a meghatározott, zárt földrajzi egységben közös történelmi együttélésük során, egyedi jellemvonásaik megtartása mellett olyan, mindegyikre jellemző, azonos vonásokat vettek fel, amik végül különleges, csak az ott élő népekre jellemző gondolkodásmódot és szemléletet alakítottak ki.

Az ősi kolozsvári református kollégium diákjának Budapesten tovább formálódott szellemi-erkölcsi arculata, mely a későbbi Kós Károlyt az erdélyi magyarság mindenésévé formálta. A budapesti Műegyetem építészhallgatója testestül-lelkestül az útját kereső magyar architektúra szolgálatába szegődött. A kor művészi forradalmi döntő hatást gyakorolnak kialakuló építészeti szemléletére. Az egyik a szecesszió világhódítása, a másik az angol preraffaeliták mozgalma. Ezeket kellene a hazai viszonyokban alkalmazni, általuk a magyar művészi formakincs elemeit felfrissíteni, megújításra kényszeríteni, a jövő nagy célja – az önálló magyar (nemzeti) architektúra megvalósításáért. Míg a Japán kávéházban Lechner Ödön előadását hallgatta a megteremteni vélt magyar stílus formakincséről, lélekben mindig otthon járt. Erdély, Székelyföld vidéke, főleg Kalotaszeg falvai, templomai, házai jelentek meg lelki szeméi előtt. Nem hagyták nyugodni a honi tájak, a népi építészet évszázados emlékei. Úgy érezte, megtalálta azt a közeget, amelyből merítve megteremtheti a magyar nemzeti architektúrát. Érelődő gondolatainak, a nemzeti architektúráról kialakult véleményének méltó kifejezése az Erdélyország népének építési című tanulmánya, amely végső következtetésében megfogalmazta meggyőződését, művészi ars poeticáját: „Népművészetünk alapja a középkor művészete, nemzeti művészetünk alapja a népművészet”. Írásműve középpontjában Kalotaszeg állt, mely nemcsak befogadta a századelőn feléje zárandókló képzőművészeket, de megajándékozta őket pompás és fenséges világának felhalmozódott kincseivel. Ahogyan Kós Károlyt is: „És végre Kalotaszeg. És érzem, hogy itthon vagyok végre, hogy ilyen otthon még nem voltam sehol.” Annyira otthonának érezte már Kalotaszeget, hogy megindult benne a lelki azonosulási folyamat. Úgy gondolta az a vidék az ő igazi hazája, az a nép az ő igazi népe, atyafia.

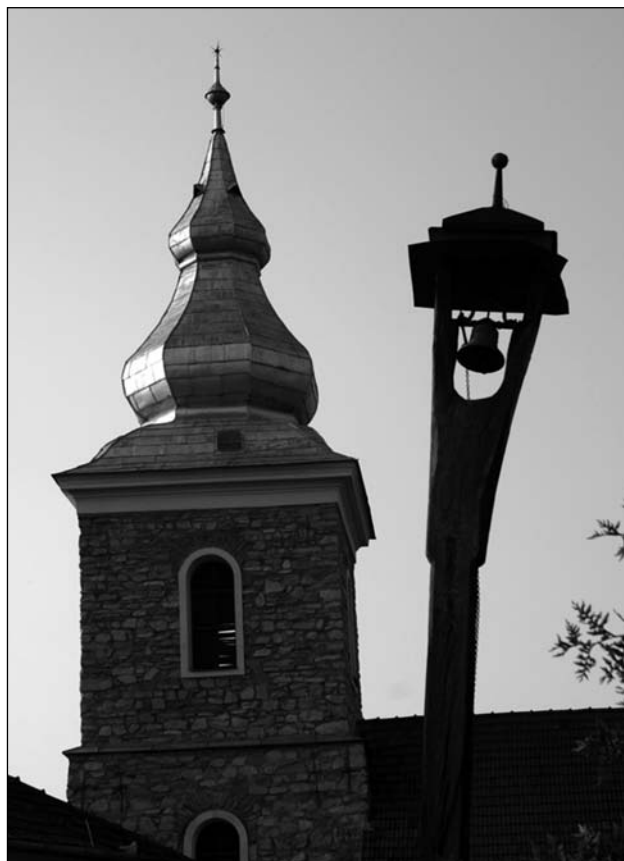
Természetesen nemcsak a vasárnapi, díszes vise-

letében a templomba induló embereket vette észre, és az általuk létrehozott építészeti formákat csodálta. Meglátta társadalmi érettségüket, a falvakat működtető több évszázados rendet is: „a kalotaszegi nagyon értelmes, művelt nép, itt minden faluban régóta van iskola. S a kolozsvári középiskolákba is be-beadták innen az apák a gyermekeket. Az iskola hozzászólt az életükhöz. S aztán ezek az iskolázott emberek igényelték, hogy község-tanácsban és presbitériumban maguk intézzék dolgaikat. ők őrizték a falu rendjét, erkölcsét, a közös javakat. Vigyáztak legelőre, erdőre. Papnak, jegyzőnek csak úgy volt maradása közöttük, ha ezt az igényüket, a maguk dolgainak intézéséhez való jogukat respektálta.”

A Varjúvár csendjében született meg legszemélyesebb, legintimebb alkotása, a Régi Kalotaszeg. Mintha megérezte volna a jövőt, úgy tett hitet választott szülőföldje mellett. „Az én lábam nyomát pedig eltemetheti a hó, de síromon sohasem lesz korhadt a fejfája, de a felém boruló domb virágos lesz mindig, tudom. És emlegetni fognak engem is és apáimat is az én véreim. [...] Az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam.”

A múltba-álmódása nem tette vakká, elfogulttá. Fiatalkorának komoly és riasztó tapasztalatai tanították meg erre. A maguk nyers valóságában látta és láttatta az erdélyi viszonyokat. A friss és fürge román állam bankjai pénzelték új honfoglalást, a felelőtlen magyar földbirtok-politikát, az ortodox egyház szerepét, a Memorandum-per ellen tüntetőket és az ellenük vezényelt lovasrohamot – egyszóval a lenézett és számításon kívül hagyott legnagyobb kisebbség nekifeszülését a román Erdély megteremtésére. Erre figyelmeztetett a Budapesti Hírlapban megjelent Levél a balázsfalvi gyűlésről című, 1911-ben Sztánáról keltezett írásművében. Úgy tűnhet, mintha nem is akkor, hanem mostanság írta volna ezeket a sorokat: „Láttam azt az ünnepet, és tudom, hogy az Erdély románságának győzelme volt az rajtunk. Ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda... Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni. Mi erdélyiek már fáradtak vagyunk, a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa, de fontos az ott mostan, hogy piszkolódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem. Beksics Gusztáv megjövendölte egykoron, hogy mihelyst az erdélyi románság kultúráilag, vagyoniilag és társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdésessé válik a magyar Erdély léte. [...] Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk.”

1912-ben felébresztette Kalotaszeg nagyasszonya, Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka egykori lapját Csipkerózsika-álmából. Az újraindított Kalotaszeg című folyóirat szűkebb hazája életét volt hivatva bemutatni. Ez a lapalapítás igen fontos állomása művészi-politikai fejlődésének. Teljes egészében szűkebb pátriája megismerésének szentelhette tevékenységét. Már nemcsak az építészeti emlékek nyíltak meg számára, de az itt élő emberek élete is kitérülkötött vizsgálódó tekintete előtt. A lapból nem hiányozhatott a politika sem. Az Erdély és a pesti közvélemény című írásában transzszilvanizmusa csírái is benne foglaltattak. Keményen ostromozta az akkori budapesti felfogást, mely nem ismerte fel Erdély jelentőségét. Egy Kolozsváron felállítandó műgyetem elképzelése kapcsán felhívta a Budapest-centrikusok figyelmét, hogy „Erdély földrajzilag, történelmileg, sőt jogilag, s ami a legfontosabb, a köztudatban igenis van és lesz”.

Rodler Miklós: Lélekharang
Sikolya Tibor: Ritmusok és fények

Az időközben kitört nagy háború – az első világháború – először Kós Károly szépen ívelő szakmai sikerét akasztotta meg, majd eltérítette eredeti pályájáról.

1918 decemberében hazasietett családjához, hogy velük tölthesse a karácsonyt. A csucsai állomáson már a román királyi hadsereg katonái fogadták a megérkezett vasúti szerelvényt. Innen már csak a masiniszttával kettesben folytatta útját otthona felé. A román Erdélynek ez a képletes elfogadása később tudatos elhatározássá vált. Hiába várta Budapesten az Iparművészeti Főiskola kényelmes és biztos tanári állása, a várható bizonytalanságokkal és nehézségekkel együtt szülőföldjét választotta, otthon maradt. Az egész család – felesége és négy gyermeke – további sorsát befolyásoló döntéséről így vallott 1957-ben írt önéletrajzában: „Választanom kellett tehát: a biztos és szép professzori egzisztenciát, építési tevékenységem újrafelvételét és a Budapestre való áttelepedést, vagy a teljes életbizonytalanságot, a magam és családom és népem ismeretlen sorsában való osztozást az itthon maradással. A döntés nehéz volt. Végül is ezt írtam az Iparművészeti Főiskola néhai igazgatójának, Gróh Istvánnak: Erdélyben bizonyára nagyobb szükség lesz reám, mint Budapesten. És itthon maradtam.”

Az 1919 című írásában regényhősével, Gál Jankóval mondatta el azt a rövid, egy hosszú történelmi értekezést helyettesítő párbeszédet, amely otthonában is elhangozhatott: „Mi az ott? Hunyad. És azon túl, az a bevágás a hegyek között? A Körös torka. És azok a hegyek? Az a régi erdélyi határ. És ez? Itt köröskörül mindenütt? Ez? Ez Erdély... És ez a föld, amit szánt? Ez? A mi földünk ez, Anna.”

Az erdélyi magyarság teljes tájékozatlanságban szemlélte az eseményeket. Abban reménykedtek, hogy bizonytalanságuk a békekonferencia végére megszűnik. Voltak, akik nem tudták elviselni a passzív várakozás légkörét. Ezek közé tartozott Kós is. Erdély Cavourja a wilsoni önrendelkezési elvek alapján 40 ezer emberrel megszervezte az erdélyi Piemont mini-államát, a bánffyhunyadi székhelyű Kalotaszegi Köztársaságot. A legendák világába illő történetben állítólag Kós a köztársaság lobogóját, pénzérmét és bélyegét is megtervezte.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés Erdélyt Romániához csatolta. A román közigazgatás hamarosan berendezkedett Erdélyben. Kós Károly az erdélyi népek összetartozását kifejező transzszilvanizmus szemléletben politizált a főhatalom-változást megelőzően és azt követően is. 1921. január 23-án jelent meg a Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István jegyezte Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere hármas címet viselő röpirat. Kós a Kiáltó szó című írásában olyan alapot akart adni, melyen az önazonosság-tudat feladása nélkül lehetne beilleszkedni a megváltozott feltételek közé. „A régi Magyarország nincs többé a számunkra, de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ, feltámadt és van. [...] Kiáltom a jelszót: építeniünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.” Megrázó erejű írása nem egyszerűen kiáltott, hanem harsogott. Beleharsogta abba a tehetetlen, dermedt ájulásba a követendő utat, a jövő, a megmaradás két lehetséges feltételét: munka és autonómia.

Kós nem akarta hogy kiáltó szava pusztába kiáltott legyen csupán, ezért hozzálátott a röpiratában foglaltak gyakorlati megvalósításához. Ahogyan a Reményik Sándornak írt levelében olvasható: „mi ke-

vesen, néhányan megmarkoltuk a dolgot: belülről, alulról felépíteni – Erdélyt.” Gyalog bejárta szűkebb pátriáját, „hosszában Magyarokerekeitől Gyaluig és Szucságtól egészen Hunyadig és keresztbe Középlaktól Győrómonostorig”. Megszervezte az első erdélyi magyar politikai szervezetet. 1921. június 5-én vasárnap, Kalotaszeg harmincöt községének képviselőjében Bánffyhunyadi piacán „Erdély az erdélyi nemzeteké!” jelszóval zászlót bontott az Erdélyi Néppárt.

Az erdélyi magyarság érdekét egyedül képviselni akaró Magyar Szövetség politikájában csalódott néppárti vezetők új, önálló országos pártot alakítottak. A bánffyhunyadi gyűlés egykori programjának felújításával és nevének Magyar Néppártra való módosításával Kolozsvárt, 1922. január 15-én tartott gyűlésükön hangsúlyozták: „A mi politikánkhoz hozzá kell simulniuk az európai eszméknek, aminthogy mi is hozzá simulunk a haladás nagy gondolataihoz.” Tíz pontos munkatervükben hangsúlyozottan szerepelt Erdély védelme „az oroszok és sovíniszta román törekvések ellen”, hogy Erdély „az erdélyi nemzetiségeké legyen”. A gyulafehérvári határozatokra való hivatkozással akarták megvalósítani „az erdélyi nemzetek és egyházak autonóm jogait”, valamint a „közkutatás ügyének és a kulturális intézményeknek nemzeti autonóm keretekbe való helyezését”.

Az erdélyi magyarság egysége jelszavával folytatott tárgyalások után megalakult újabb, a román kormánnyal paktáló politikai szerveződések elszigeteltek, majd kibuktatták a vezetőségből a néppártiakat. A sorozatos kudarcok és kiábrándulások a politikai élettől való visszavonulásra készítették Kóst, aki 1944-ig nem is foglalkozott pártpolitikával.

Szülőföldje jövőjével kapcsolatos elképzeléseit irodalomszervezőként próbálta megvalósítani. Az Erdélyi Szépművés Céh alapítása, az Erdélyi Helikon folyóirat szerkesztése talán legismertebb és legalaposabban feldolgozott szakasza életének. A helikoni íróközösség álláspontját tükrözte lapjuk programja: „Erdélyisége világhírelő tető, nem szemhatárszűkítő provinciálizmus”. Ezzel is bizonyítani kívánták, hogy az európaiság és a regionalizmus – adott esetben a transzszilvanizmus – nem egymást kizáró fogalmak. Ugyanez a gondolat fogalmazódott meg Kós Károlyban Tamási Áron Énekes madár című drámája kapcsán: „amelyben titokban erős és kételkedés nélküli hitünk volt: a maga lábán megálló és a maga útját járó erdélyi magyar írás európai mértéke és teljessége”.

Kós is tollat ragadott, novelláiban, regényeiben igyekezett nézeteit terjeszteni. A Varjú nemzetiség című regényéből transzszilvanizmusának talán legszébb, legművészebb megfogalmazása csendült ki: „Lehet ma Erdélyben úr az, aki holnap elbukik, a Bethleneket követhették Rákócziak és Barcsayak, a török hatalom belefűlladhatott német erőszakba, de túl a vér, a politikai erőszak határain megmaradt egy diadalmas erdélyi igazság: ez a föld egymás mellett ugyanis megtartja örökös tarka virágzásban a népeket, akik rajta és érte munkálkodnak”. Erdély című kultúrtörténeti vázlatában örök időkre szóló figyelmeztetést, próféciát adott: „De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban, és el fog esni a jövőben is menthetlenül.”

Kós Károly sokféle tevékenységgel szolgálta népet. 51 éves volt, amikor az erdélyi református egyház megbízásából a kalotaszegi egyházmegye főkurátorának nehéz és áldozatkész tisztét elvállalta. Egyházához való kötődése már korábbi építőmű-

vészi tevékenysége során is nyilvánvaló volt. A főgondnok tisztét senki sem viselte Erdélyben a 16. század óta olyan sokáig, mint ő: 1934-től egészen 1965-ig, 82 éves koráig.

A második világháború ismételt fordulópontot hozott: az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés kettévágta Erdélyt. Kós elítélte, cinikusnak nevezte az Erdélyt megosztó nagyhatalmi döntést. Az Ezerkilencszáznegyven című szimbolikus értelmű írásában mutatta be azt a Sors által hajszott szekeret, melynek gyeplőjénél az utat nem ismerő kocsi ül. Aki tudná mutatni az utat, azt durván félrelökik. „Mire vártok itt, erdélyi emberek? A szekeret várjuk, a magyar szekeret, aki minket idehozott és innen tovább viszen. Ne várjátok azt – felelte a Sors – mert azt régen útjára indítottam és most messze jár bizonyára. Hát mi lesz akkor mi velünk?” A Költő utánuk indul, ha kell, segítsen, ha kell, utat találjon. Kós Károly mindig szembeszállt az erdélyi érdekeket veszélyeztető politikával.

1944 őszén a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola kiköltözött Keszthelyre. Kós Károly számára a történelem megismételte önmagát. Akárcsak 1919-ben, most is választania kellett, a biztonságosnak tűnő professzori egzisztencia Magyarországon vagy ismét a bizonytalanság, a mindent előlről kezdés árnyképe Erdélyben. Nem kellett hosszasan gondolkodzon, mit is tegyen: „Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok” – vallotta.

Az átzúduló front és a nyomában kavargó szennyes áradat, a „dél-erdélyi zsandárok meg a gárdák” kifosztották, feldúlták sztánai házát és tanyáját. A gondosan őrzött emlékeket, a múlt megannyi tanújelet a negyvenes évek második felében széthordott-lopkodott Varjú-tanyával együtt elmosta a vak gyűlölködés.

1944 őszén, 62. életévében kellett szinte mindent előlről kezdenie. Ezerkilencszáznegyvennégy című írásában érzékletesen mutatta be a létbizonytalanság szülte hangulatot, az örökös rettegést mindenkitől, aki fegyverével az élet és halál urának képzelte magát. Egy utazás közbeni vacsora-beszélgetés során kitént, hogy a román szállásadó és magyar vendége egyformán szenvedett a háborútól, „melynek csak vak eszközei voltak”.

Mikor látta a meginduló munka lehetőségét és értelmét, engedett Balogh Edgár hívásának. Ismételten bekapcsolódott a politikai, kulturális és művészeti életbe. Részt vett a Romániai Magyar Írók Szövetségének megalakításában, elnökölt a romániai magyar sajtó világháború utáni első szabad értekezletén, a Magyar Dolgozók Szövetségének kolozsvári alakuló gyűlésén. 1946-tól 1948-ig Benedek Marcellel és Kacsó Sándorral munkatársa volt a Magyar Népi Szövetség hivatalos lapjának, a Világosságnak, megtervezte az Utunk fejlécét.

Az erdélyi magyarság politikai képviselőjébe is bekapcsolódott. 1945 májusától tagja volt a Romániai Magyar Népi Szövetség országos vezetőségének (százas intézőbizottságának), elnöke a Kolozs megyei szervezetének, tagja a Múemlékvédő Bizottságának, elnöke a Romániai Magyar Képzőművész Szövetségnek, az újjászervezett Erdélyi Magyarok Gazdasági Egyesületének.

1946-tól 1948-ig, „a királyság megszüntetéséig, illetve a Népi Köztársaság megalakulásáig” a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei országgyűlési képviselője.

Akkor is csalódnia kellett, akár a húszas évek nagy változásai után. Az erdélyi magyarság akkor sem ve-

hette kezébe sorsa irányítását, mert a megválasztott vezetők elfelejtették ígéreteiket. A demokratikus kibontakozás elmaradása miatti reményvesztettsége a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola katedrájához való visszavonulásra, majd 1953-ben nyugállományba kényszerítette. Mégsem pihenhetett, örökös, haláláig tartó feladat hárult rá, az erdélyi magyarság tanácsadójának, élő lelkiismeretének hivatása.

1973-ban, születésének 90. évfordulóján, családján, barátain kívül ünnepezték mindazok, akik szerették, becsülték személyiségét és tisztelték életművét. A magyar állam is megemlékezett róla, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a gyémántokkal ékesített Zászlórend I. fokozatával tüntette ki. Köszönőbeszédében fontosnak tartotta kihangsúlyozni: „A történelem tanúsága szerint az igaz embernek, de mindenekelőtt az igaz művésznek, írónak, építő-, képző- és zeneművésznek – mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között – a Sors által rendeltetett kötelezettsége volt, van és lesz, hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományaik szellemében, hűségesen szolgálja. Ezt vállaltam és cselekedtem, nem mást és nem többet.”

Életének hátralevő részében – 1977. augusztus 25-én bekövetkezett haláláig – figyelt, levelezett, diskurált. És hagyományozott. Egész életre szóló, örök emberi értékeket.

Kós Károly megpróbáltatásokkal terhes, nehéz tusakodásokkal tarkított élete mindenki számára tartalmazhat tanulságot és hordozhat üzenetet. Egy hosszú életet leélt, bölcs öregember egyszerűnek tűnő, de filozófiai mélységű mondatát: „És megtanultam megelégedni azzal, amit a sors számomra juttatott: az egészséget, a családomat és az Úristennek azt a sok-sok szépséget, amit az emberek nem tudnak elrontani és megcsúfolni, s ami ingyen ajándékként jut minden embernek, csak a szemét kell kinyitni a látásra, fülét a hallásra és lelkét a befogadásra.”

Fogadjuk meg ezt a kilenc évtizednyi tapasztalatot visszatükröző tanácsot mi is. Élesítsük meg szemünket és lássuk meg épületeiben mindazt, amit köveivel be akart mutatni; nyissuk ki fülünket és halljuk ki műveiből mindazt, amit szavaival el akart mondani; és tárjuk ki lelkünket, hogy befogadhasuk mindazt, amit immár halhatatlan szellemisége örökíteni akart.

Erdélyt.

Erdélynek ez az érdek nélküli vállalása és szolgálata: ez Kós Károly életművének legfőbb jelentősége és reánk hagyott, folytatásra váró öröksége.

Varjúvár. Mesébe illő kicsi tornyos épület Kalotaszeg vidékén, az egykori sztánai üdülőtelepen. Megálmodója és létrehozója Kós Károly építőművész, a 20. századi Erdély polihisztóri sokszínűséggel munkálkodó mindenese. A mérnöki pontossággal kiszámított helyszínről – ahol régen a gyorsvonat is megállt – minden lényeges dolgot el lehetett érni: munkát, hivatalokat, barátokat és ellenfeleket. Az örök hűség erdélyi szimbólumává vált Kós Károly egykori lakóháza a Kárpát-medencét behálózó nemzeti identitástudat megerősítő, 21. századi útvonalából sem hiányozhat.

Volt egyszer egy Kalotaszeg

A kalotaszegi alkotótábort immár 12. alkalommal rendezték meg Zsobokon a Bethesda Gyermekotthonban. Az alkotótábor, most először öt szakcsoporttal működött: képzőművész, fafaragó, varrottas, film és fotó csoportok váltakozó személyekkel, váltakozó időtartammal, de mintegy két hétig járták a környéket, és alkottak maradandó dolgokat.

A fotósok jelmondata az idén: Volt egyszer egy Kalotaszeg. Ennek értelmében igyekeztünk minden olyan jelenséget fotózni, ami a már múltó Kalotaszegre utal: építészet, fafaragás, varrottas, minden, ami az egykori népi mesterek munkáit bizonyítja. Természetesen a már mind ritkábban berendezett kalotaszegi tisztaszobát, valamint a még élő színpompás kalotaszegi népviseletet is.

A fotós csoport tizenöt kalotaszegi helységet járt be, ahonnan változatos fotógyűjteménnyel gyarapodtak, valamint megörökítették a környék természeti szépségeit is. A pádi turista paradicsom, a havasrekettyei vízesés, a hegyi patak szikla aljából való nagyméretű kitorését, majd egy nagy méretű víznyelőt, és a több mint 1830 m magas Vigyázó aljában lévő ún. fehérvölgéket, ami tulajdonképpen mintegy 100 m magas mészkősziklafal látvány és a

völgében lévő, immár romos egykori bányabejáratot, valamint a vízmosta gubbenőket. A funtunellei völgyzárógátát és környékét, és természetesen a fent leírt helységek magashegyi csodálatos fenyvesei is felejthetetlen élményt jelentettek.

A romokban heverő egykori kalotaszegi végvár, a sebesvári várrom is fotótéma volt. A fotósok lencsevégre kaptak napfelkelést, valamint napnyugtát is.

A fotós szakcsoportban rajtam kívül tízen dolgoztak: Farkas

László és Stefkovics János (Budapest), Berényi Sándor, Károlyi Gábor és Sípos Sándor (Debrecen), Rádi Bálint (Kocsord), Koncz András és Sikolya Tibor (Nyíregyháza), valamint Kardhordó Kálmán és Rodler Miklós (Pécs).

A táborozási idő alatt esténként is mozgalmas volt a fotósélet. Dia- és filmvetítések voltak, fényképkiallítás Rodler Miklós korábbi kalotaszegi felvételeiből. A Farkas László Photoshop egyes programjait mutatta be, Károlyi Gábor két alkalommal tartott előadást a

Stefkovics János: A zsoboki gyerekotthon

Vas Géza: Fények és árnyékok

képfájl formátumokról és a fekete-fehér-színes színek érzékeléséről. Károlyi Gábor ugyancsak meglepte a társaságot egy csillagászati távcső felállításával, segítségével nagyon sok égitestet lehetett beazonosítani, valamint a hold felületének a tanulmányozására is sor került. Sajnos a teljes technikai felszerelés hiányában mindezeket nem tudtuk fotózni.

Az kalotaszegi alkotótábor zárónapján a fotósok is munkáikkal járultak hozzá az impozánsan megrendezett műsoros kiállítás-hoz. Jövőre is Zsobok – így búcsúztak az alkotótábor résztvevői.

Színházigazgatói gondok Nagyváradon

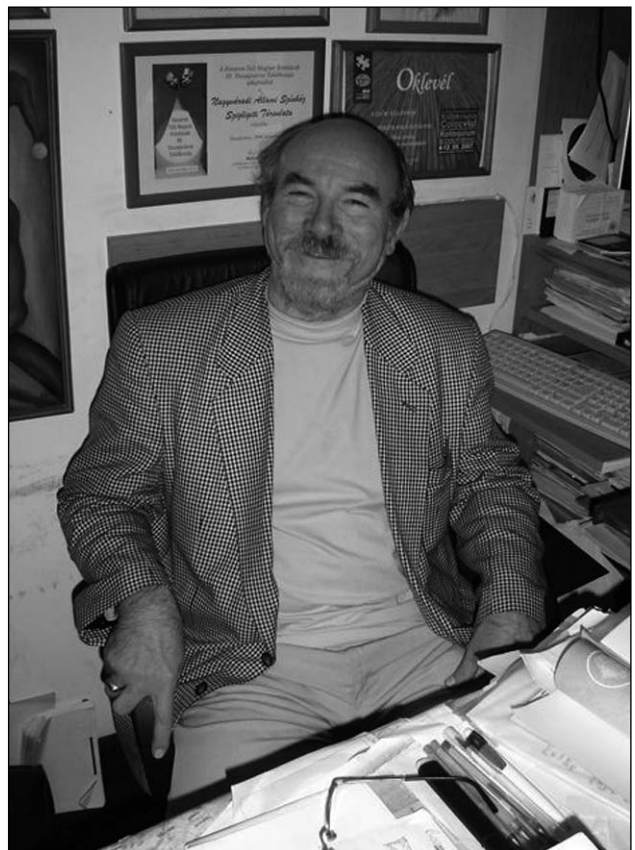
Nem irigylem Meleg Vilmost, a Nagyváradai Állami Színház Szigligeti Társulat művészeti igazgatóját. Neki kell megoldani egy olyan helyzetet, mely egyfelől öröm, másfelől gond. Ugyanis restaurálják, felújítják a több mint százéves épületet, és az idei évad alatt (2007–2008) kerül arra sor, hogy az épület belső részét is felújítsák, renoválják. Ennek következtében a nagyszínpadi előadások a Szakszervezetek Művelődési Háza, valamint a Nagyváradai Filharmónia (szintén felújított) termében lesznek megtartva. Például a Kálmán Imre évforduló (születésének 125. éve) alkalmából bemutatott Csárdáskirálynő című produkciónak itt lesz az előadása, köszönhetően Sarkady Zsolt igazgató művészet iránti nemes gesztusának.

Ebben az évben a nagyérdemű közönség a színház ígéretében bízva láthatja bérletes előadásokban Georges Feydeau (1862–1921) fergeteges bohózatát, melyet Meleg Vilmos rendez, és majdnem az egész társulatot foglalkoztatja. A hajdani Balek cím alatt ismert darabot most Hamvai Kornél fordításában A hülyéje címmel játsszák. Az operettirodalom egyik világviszonylatban is legismertebb műve Kálmán Imre Csárdáskirálynője, amely Nemlaha György rendező, szerkesztő elképzelésében fog megvalósulni (2007. december 31.). Molnár Ferenc (1878–1952) vígjátékát Az üveg cipőt Kovács Levente, aki nem először van Nagyváradon, ahova egyébként is szívesen jön sok eredeti ötlettel, fogja megrendezni. William Shakespeare (1564–1616) Tévedések vígjátékát Bodolay Géza viszi színpadra.

A Stúdió bérletelőadások: Stanislav Ignacy Witkiewicz: Az örült és az apáca színmű, rendező Vadas László; Kazem Shahryari: A nők színei, vígjáték, rendező Meleg Vilmos; Jean Racine: Phaedra, tragédia, rendező Török Viola; Kárpáti Péter: Nick Carter avagy végső leszámolás dr. Quartzcal, játék, rendező Pincés István.

Meleg Vilmossal, Nagyváradon beszélgetve megtudtam: a nagyváradai Szigligeti Társulatot úgy igyekszik vezetni, hogy legyen egy számára, de a néző számára is elfogadható nagyszínpadi vonulata. Amiben lehet modern és hagyományos előadás, amiben megtalálható az operettől a vígjátékon keresztül a legkomolyabb drámáig minden műfaj. Elmenni a klasszikus felfogástól egészen a legabsztraktabb színházi stílusig. Számára az a legfontosabb: mi érdekli a közönséget, mi az, amire bejön. A Stúdióban azokat az előadásokat játsszák, melyet a szakma vagy a közönség színházértöbb rétege tekintene meg. Ez nem jelenti azt, hogy a nagyközönséget ki szeretné az ilyen fajta megközelítésekből rekeszteni. Számára érthetetlen és furcsa a színpadon megvalósítani a nézőteret.

– A Szigligeti Társulat plakátjait látva, megbizonyosodom, vannak bérlethirdetések, ez azt jelenti, hogy már egy eleve bekalkulált nézőközönséget céloztok meg a műsorrend összeállítása alkalmából?

Meleg Vilmos

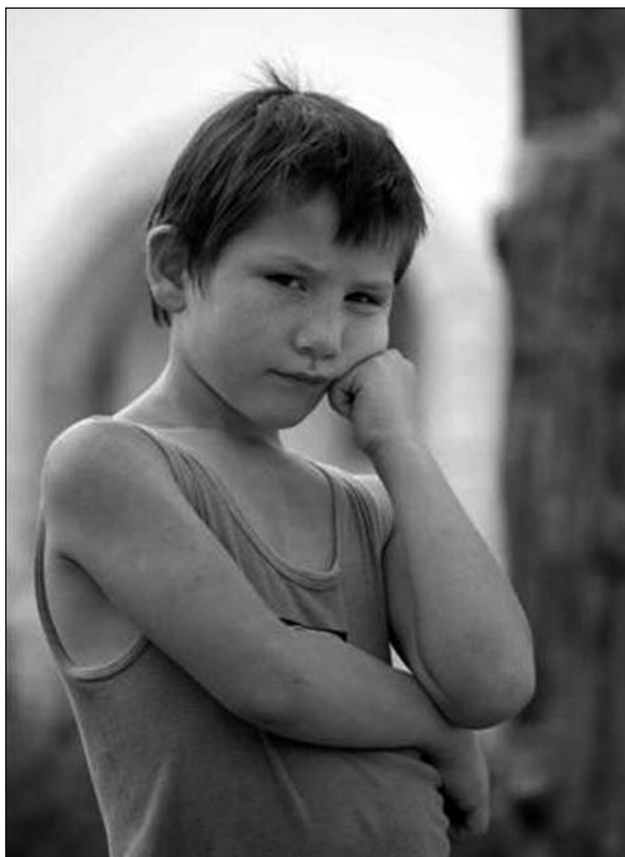
– Próbáljuk bemérni a kor hangulatát. Eleve diákokban és felnőttekben gondolkodunk. A nagyváradai színház tradícióját figyelembe véve, mert az itteni közönség kultúrájából adódóan bizonyos elvárással rendelkezik. Mivel a kínálat oly nagy, ezért egy igazgatási periódus, ami öt év, nem szenvedhet darabhiányban. Aki ellenben utánam következik, ebben a szellemben is továbbfolytathatja az egészséges színházi utat.

– Az Erdélyben működő magyar színházak egy bizonyos célközönség igényeit kellene kielégítsék. Ezért nem mindegy, mi kerül a színpadra. Ahol nagyon fontos a váradi stílust is szem előtt tartani.

– Nálunk, a színészi gárda összetétele is befolyásolja a darabok kiválasztását. A ma színházi egyéniségeit próbáljuk kiemelni.

– Meleg Vilmosnak, mint színházigazgatónak mennyire van ilyen szempontból megkötve a keze?

– Az anyagiak kötik meg az embert. A helyi közgazgatási tanács által megadott pénzügyi keret határozó tényező. A megyei fönntartású színházaknál (ez alól kivétel Kolozsvár és Marosvásárhely) a támogatás, körülbelül három új előadás költségeit fedezi. Számunkra nagyon fontos a társulat felfejlesztése szempontjából ennél több előadás. Az, aki egy évben egyszer, vagy kétevente egyszer játszhat, akármilyen jó legyen, veszít művészi erejéből. A művészi erő megtartása érdekében kell többet játszani. A vendégművész meghívása nagyon költséges, ami elviszi a színház amúgy is vékonyka pénzét. Vidéken azzal is számolni kell, hogy a közönség nagyon véges. Legalább fél ház kell legyen ahhoz, hogy művészileg is érdemes legyen játszani. Váradon ez az

Rádi Bálint: Zsoboki portré
Károlyi Gábor

esetek többségében 15 előadást jelent. Ami két hónap alatt elfogy. Ez nem vonatkozik a Stúdióra, ahol a helyek száma 40, és ennek következtében egy darabot többször is lehet játszani, amíg a közönség megtölti a termet.

– Mielőtt, tovább folytatnák ezt a beszélgetést tisztánunk, kell, hogy a színház soha történelme folyamán sehol a világon önmagát eltartani nem tudta. A színház minden alkalommal a mecénások kegyeiből tudott fennmaradni, függetlenül attól, hogy ezt a mecénást, vagy mostani szóhasználatban szponzort hogyan hívták. Amilyen az anyagi keret olyan lehet a színház is. akkor hívhatsz megfelelő színészt, készíthetsz díszletet, világítást, hangosítást, ami mind hozzátartozik a színházhoz. Ebből a szempontból milyen anyagi támogatást várna el Meleg Vilmos?

– A fizetések elfogadható szintre való emelését. Ami nem kényszeríti rá a jobb sorsra érdemes és még munkabírással rendelkező színészeket, hogy különböző megélhetési forrásokhoz folyamodjanak. Ma már vannak komoly jövedelmű vállalkozók, akiknek be kellene nyúlniuk a zsebükbe, és támogatniuk kellene ezeket az intézményeket. Ezeknek a vállalkozóknak sem kellene közömbös legyen: munkavállalóik szabad idejüket hol, hogyan töltik. Ez nagy probléma magyar kultúrában. Nagyvárad színház országon viszonylatban is, a megyei támogatottságú színházak közül az egyik legjobban fizettek. Ez talán köszönhető annak, hogy a városi tanácsban megfelelő magyar képviselő van, és eddig minden alkalommal ki tudták lobbizni az anyagiakat. A színház épületét is most renoválják, és remélhetőleg csak rövid idő kérdése, és olyan állapotban lesz, hogy a hajdani fényét és csillogását visszaszerzi. Valódi színházi hangulatot fog biztosítani a társulat tagjainak és a közönségnek.

– A romániai magyar sajtónak mi lenne a feladata a színházi munka pártolásában?

– Ki kellene fejlessze a színházhoz megfelelő módon értő, jó szándékkal bíráló munkatársi gárdáját. A közönség a megjelent anyagok hatására felfigyelve, üljön be a színházi előadásra, melyet az olvasottak alapján jobban megérthet. Ez elősegíthetné azt, hogy a modern előadások közelebb kerüljenek a közönséghez, mert a klasszikus megfogalmazások többsége, köszönhetően a kialakult jelrendszereknek, érhető számára. Az új, szokatlan a jelrendszer más, a néző számára esetenként ismeretlen, tehát megtörténhet, nehezen fogadja be. Itt tehet sokat a média, amely rámutathat arra, hogy melyek azok az új módszerei a belső átélésnek, melyekkel a ma színésze rendelkezik. A filológiai felkészültségű újságírók, az esetek többségében, kivesézik az illető író által megírt színdarabot, és a színházi produkcióról, színészeiről, színházi térről, világításról, hanghatásról jó esetben írnak két-három mondatot. Bizonyos színházi kultúrával rendelkező értelmes néző nem pont erre kíváncsi. Ő egy olyan színházi elemzést várna, amely őt látatlanban is arra készíteti, hogy eljöjjön akár Bukarestből is egy, váradi, kolozsvári, vásárhelyi, szatmári, sepsiszentgyörgyi, csíkszeredai színházi előadásra, mert olyan színházi élményt kap, mely számára érzelmileg-értelmileg maradandó értéket jelent.

XV. Báthory Napok

2007. szeptember 28–30.

„Tizenöt esztendővel ezelőtt kezdődött el ez az igaz történet, amely a mai naphoz, mondhatnám Napokhoz vezetett. Akkor került sor legegyszerűbben Napok rendezésére. Az alig egy éves Báthory István Alapítvány emléktábla-avatással és ehhez körítésként a Báthory Napok megrendezésével kívánt méltó emléket állítani a település legnagyobb szülőltjének, Báthory Istvánnak (1533–1586), aki élete során Erdély fejedelme, majd Lengyelország királya volt” – köszönti a Napok iránt érdeklődőket a programfüzet első oldalán dr. Széman Péter, alapítványi elnök. Az egész város érdeklődéssel, kíváncsisággal, egyesek rosszindulattal, kételkedéssel várták az addig a környéken ismeretlen rendezvénysorozatot, mely, köszönhetően annak a lelkes kis csapatnak, mely többé-kevésbé azóta is változatlan, sikeresen zajlott le, sőt, nem maradt egyszeri alkalom. Egy kulturális, tudományos eseményt, történelmi megemlékezést nagy, kulturális központnak tekintett városokban is nehéz beindítani, éveken keresztül szervezni, s ráadásul mind több s több érdeklődőt oda vonzani. Sokszorosan igaz ez egy kisvárosra vonatkoztatva, ahol nem adottak a lehetőségek, és az újítástól félnek az emberek. Szerencsére a töretlen lelkesedés átsegítette a szervezőket a nehezebb időszakokon, amikor nem csak a hatóságokkal, hanem a kisebb-nagyobb érdeklenséggel is meg kellett küzdeniük, és most már Szilágysomlyó lakosai is érzik és tudják: „Ez a magyarok napja a városban”. A kínálat is nagyon sokat változott, bővült az évek során, az előbb két-napos ünnepség mára háromnapossá bővült, s a program igencsak feszebbé vált, nem egyszer átfelekések is történnek. Lássuk hát akkor az idei ünnepséget!

Szeptember 28-án, pénteken délután öt órakor Kristófi Enikő kiállításának megnyitójával indult ez évben a Báthory Napok rendezvénysorozata. Hat órakor a

szintén jubiláló, ötödik Néptáncbemutató és -találkozó vette kezdetét (szervező: az Alapítvány keretén belül a Játékkuckó – Széman Rózsa), melyen a nagyok, a szilágycsehi Berekenye (vezető: Szőke Anna), a krasznai Bokréta (vezető Lelik Berta, Osváth Ilona) valamint a debreceni Herz Vilmos csapata mellett az elmúlt egy évben kisdíjakból alakult Kisbokréta, percesenyi Somkerék (vezető: Víg Szabó Levente) és szilágysomlyói Vadrózsák (vezető Bara Juszti, Szodorai Melinda) is felléptek. A bemutatót tíz óráig tartó táncbázis követte, közreműködött Birtalan József és zenekara (Szilágysomlyó).

Szombat délelőtt két helyszínen zajlottak párhuzamosan a programok. Kilenc órától a I. Oszian Iskolaközpont dísztermében került sor a XIV. orvostovábbképzőre, melyet a Báthory István Alapítvány (BIA) a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET) közösen szervezett. A Dsida Jenő 100. születési évfordulója tiszteletére elhangzott Te harangozol című vers után Széman Péter BIA-elnök, Kárpát-medencei MET-alelnök, majd dr. Süveges Ildikó professzor, MET-elnök és Fekete Szabó András szenátor köszöntötte a konferencia résztvevőit. A továbbképző ez évben a nálunk még kevéssé ismert, viszont nagyon időszerű témával foglalkozott, modern képző eljárásokkal – pozitronemissziós tomográfia (PET), pozitronemissziós tomográfia kombinálva computer-tomográfiával (PET-CT), izotópos scintigráfia kombinálva computer-tomográfiával (SPECT). Ezek a képző eljárások nem csak az anyagokban levő morfológiai (strukturális) elváltozásokat mutatják ki, hanem a funkcionális (működésbeli) elváltozásokat is. Így könnyebb megállapítani egy szerv megbetegedését, mivel nem csak a betegség által okozott strukturális elváltozásokat mutatja, hanem jelzi a rossz működést.

Az első előadás, Kiss László csilizradványi (Szlovákia) házi-
orvos

dolgozata (kedvcsinálóként) a kiváló esztergomi orvosról, Feichtinger Sándorról szólt, aki először térképezte fel Szilágysomlyó és környékének flóráját. Őt követte az immár témába vágó nyitóelőadással Galuska László professzor, orvos-igazgató (Debrecen), aki a nukleáris medicina előzményeiről, a PET-CT diagnosztikában elfoglalt helyéről beszélt. A harmadik előadást dr. Varga József debreceni fizikus tartotta A multimodalitású leképezések (PET-CT és SPECT-CT) technikai alapjai címmel. Rövid szünet után Garai Ildikó (orvos-igazgató, Debrecen) PET-CT az onkológiában című előadása következett, majd Lengyel Zsolt (osztályvezető főorvos, Budapest) a Romániából érkező onkológiai betegek PET-CT vizsgálatai alapján leszűrt tapasztalatokról beszélt. A konferenciát Galuska László professzor a PET-CT vizsgálatok indikációiról szóló előadása zárta.

Végül ugyanitt, a szakmai előadásokat követően került sor a Hephupa folyóirat bemutatására – Fejér László főszerkesztő ismertette röviden a friss lapszámot.

Ezidő alatt, délelőtt tíz és délután két óra között a Magyar Iskola is otthont adott a Báthory Napok keretén belül lezajló programoknak: a Báthory Kupa elnevezésű Nemzetközi Ifjúsági sakkversenyt lány és fiú kategóriában, két korosztályi (1–4. osztály, 5–8. osztály) csoportban.

Tizenegy és szintén déli egy óra között rendezték (Magyar Iskola – Vida Anna igazgató) a VI. pedagógus-továbbképzőt és -fórumot, melynek programjában Gombos Márta, a BTE Pszichológia – Neveléstudományi kar (Kolozsvár) doktorandusza tartott előadást Kooperatív tanítási technikák címmel.

Déli egykor került sor az immár két éve önálló Magyar Iskola névadó ünnepségére, mely – természetesen – a Báthory István nevet kapta. Ez alkalomból – többek között – felszólaltak Fekete Szabó András szenátor, Septimiu Țurcaș

polgármester, Kötő József volt tanügyi államtitkár, Szabó István főtanfelügyelő-helyettes, Tadeus Kaczor tiszteletbeli lengyel konzul, Vida Gyula, volt parlamenti képviselő, Boér Klára, aki az iskola épületében működő katolikus zárdában volt tanuló; végül Mike Zoltán református lekipásztor megáldotta az immár Báthory István Magyar Tannyelvű Általános Iskolát.

Délután három óraker a római katolikus plébániatemplom adott helyet a Történelmi Vitézi Rend avatásának. A Rend alapítója nagybányai vitéz Horthy Miklós volt, kiérdemléséhez a magyarsággért tett kiemelkedő cselekedetek szükségesek. Az avatást vitéz Hunyadi László főkapitány, vitéz Lázár Elemér országos törzskapitány és vitéz Kocsis László Észak-Erdély törzskapitánya végezte.

Fél hatkor szintén a I. Ossian Iskolaközpont dísztermében folytatódott a program a Szilágysági Magyarok díszoklevelek, a Báthory István könyvtár leghűségesebb olvasója díjak valamint A Kő marad emléklakettek átadásával. Közreműködött a nemrégiben szilágysomlyói elemi iskolásokból alakult Szederinda citeragyüttes, Gáspár Attila vezetésével. Az ez évi kitüntetett szilágysági magyarok: post mortem díj Bereczki Andrásnak, Mártonffy Istvánnak; az élők közül díjazottak dr. v. Surányi József jogtaná-

csos, Nagy Károly, a krasznai múlt élő lelkiismerete, valamint Seress Dénes parlamenti képviselő. A könyvtár leghűségesebb diákolvasója Kocsis Katalin volt ebben az esztendőben. A kő marad emléklakettet a BIA 15. évfordulójára készítettett azok számára, akik az elmúlt 15 évben sokat tettek az Alapítványért és a Napokért, nem feledkezve meg azokról sem, akik szintén több éven keresztül jelentősen támogatták a BIA-t. Kitüntetettek: Bátori Gábor, Fazekas Mihály, Mikola István (Magyarországról); valamint Acsádi Annamária, Fekete Sz. András, Gáspár György, Hajdu Attila, Hánis Géza, Erdei János, Joikits Attila, Jitaru Sz. Antal, Mike Zoltán, Leopold István, Oláh M. Magdolna, Sallay Károly, Sabău Gabriella, Széman Péter, Szabó István, Tötös Ildikó, Szőnyi József, Vida János.

Este hét óraker a Városi kultúrotthon várta az érdeklődőket a Photoring című fotóművészeti kiállítás megnyitójára, melyet Szabó Attila (Zilah) tartott. A kiállításon Ardai Attila, Hajdu Tamás, Madarassy Zsolt István, Simay Zsolt, Szabó Tamás, Szabó Zsolt András műveit tekinthette meg a közönség. Fél nyolctól Torkok robbanása, lábak koppanása címmel a nyírbátori Talán Teátrum intenzív dal- és szeppterápiájában gyönyörködhetett a nagyrédemű.

A pénteki és szombati napon

minden helyszínen kézműves-vásárral és -tevékenységgel várta a vendégeket a Játékkuckó szervezésében és javára (foglalkozásvezető Sallay Brigitta és Nagy Edit).

Vasárnap reggel kilenc óraker a város polgármestere fogadta a testvérvárosok küldötteit és a vendégeket, majd tíz óraker, immár hagyományos módon ökumenikus istentisztelettel tisztelegtek a résztvevők Báthory István emléke előtt. Igét Tempfli József római katolikus püspök valamint Hermán János református püspök-helyettes hirdetett. Az ezt követő koszorúzáson Széman Péter BIA-elnök a Napok zárszakaként elmondotta, hogy nagy öröm tizenötödjére ismét ünnepelhetni, immár mint teljes jogú európai állampolgárok, tudva ugyanakkor azt is, hogy még egy köztéri táblán, a magyar iskola falán is találkozhatunk immár Báthory István nevével. A testvérvárosok, környékbeli települések képviselői, civil szervezetek, városi, és megyei hatóságok koszorúinak Báthory István mellszobránál történő elhelyezése előtt még beszédet mondott Fekete Sz. András szenátor, Tadeus Kaczor tiszteletbeli lengyel konzul. Ezt követően az érdeklődők megtekinthették a várkerti ásátásokat, amire ebben az évben végre sor kerülhetett elhivatott és tekintélyes szakember által, s így beindulhat a restaurálás is. A háromnapos rendezvénysorozatot a Nyírbátori Ifjúsági Fúvószenekar koncertje és a Bátor Majorette csoport műsora zárta (karnagy: Fazekas Mihály). Előadásuk előtt a Márton Gabriella vezette Kőkorszaki Flinstone csapat mutatta be produkcióját.

Hiszem, hogy aki részt vett a XV. Báthory Napokon, jó érzéssel, örömmel szívében távozott, hiszen valóban színvonalas, szakmai továbbképzést és szórakozást egyaránt biztosító programsorozatnak lehetett részese, s remélem, az elkövetkezendő években sem kerül el a Báthory István Alapítvány házatáját.

Koncz András fotója

AGYAGBA ZÁRT HAGYATÉK

A Kriza János Néprajzi Társaság kiállítótermében 2007. június 6-án rendhagyó kerámia kiállítást nyitottak. Az agyag a víz, a kő és a tűz mellett az emberiség egyik legősibb eleme. Évezredek óta használta- és díszedények, rituális tárgyak, épületelemek, különböző tüzelőszerkezetek készültek belőle. Valószínű, hogy a kerámia és az agyagművesség egyidős az emberi kultúrával.

László Károly, háromszéki keramikus 1953-ban született Kézdivásárhelyen. Ott végezte előbb elemi, majd 1972-ben középiskolai tanulmányait. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem geológiai szakát 1980-ban végezte el. Utána több mint tíz éven át a gelencei kőolajiparban dolgozott mérnökként. Közvetlenül az 1989-es romániai rendszerváltozás után, 1990-től a kézdivásárhelyi tanulók klubjában korongolásra, agyagmegmunkálásra oktatta az iskoláskorú gyermekeket.

Az utóbbi két évtizedben tudatosan elsajátította a kerámiakészítés szakmai, gyakorlati fogásait, rejtélyeit, ugyanakkor rendszeresen megismerte az erdélyi kerámiaközpontok hagyatékát, termékeit, díszítőmotívumait, szakirodalmát.

Agyagba zárt hagyaték című kiállításának elsődleges célja az, hogy bemutassa az erdélyi, azon belül a székelyföldi kerámiaközpontok csempés tüzelőszerkezeteinek hagyatékát. A tárlatlátogató nagyon jól érezheti, hogy alkotója cselekvő pedagógus. Rekonstruált csempéi, szerkezeti rajzai elsősorban ismeretterjesztő céllal készültek. Pontosan eligazítják az erdélyi tüzelőszerkezetek iránt érdeklődő tanulókat, egyetemistákat és fiatalabb kutatókat.

A kandallós csempék nemcsak az erdélyi díszített tárgyi kultúra plasztikus alkotásai, nemcsak a magyar és az európai lakáskultúra szerves részét alkotják, hanem egyúttal a magyar népművészet folyamatos alakulását, változását és fejlődését is reprezentálják.

Ezek a kerámia tárgyak pontosan jelzik az elit és a népi kultúra folyamatos kapcsolatát, kölcsönhatását, visszatükrözik a városi céhes és a falusi fazekasság szoros kapcsolatát is.

A csempés tüzelők évszázadokon át fontos részét képezték az erdélyi lakáskultúrának. Ezek a tüzelőszerkezetek a középkor végén szinte forradalmasították az európai otthonokat, s hatékonyan fűtlenítették az erdélyi szobabelsőket is, ahol csakhamar igényesebb, színesebb textil- és lakáskultúra bontakozhatott ki.

Az itt rekonstruált tüzelőszerkezeti elemek a 15–19. századok idején kibontakozott csempékultúra változását, formakultúráját reprezentálják. Másodszorban pedig hosszú évszázadok tapasztalata, szép iránti vonzódása fejeződik ki bennük. Tehát nemcsak melegítettek, hanem szemet is kápráztattak, szívet is gyönyörködtettek.

Ez a rekonstruált hagyaték egyúttal az erdélyi díszítőművészet alakulásának utolsó négy-öt évszázadát is bemutatja. Szemlélteti annak fejlődését a gótikától kezdődően, a virágos reneszánsz idején, a 18. századi késő barokk és rokokó elemeken át egészen

a klasszicizmusig és a 19. század végi polgári izmusokig.

A kiállítás keretében legnagyobb számban elsősorban székelykeresztúri csempék rekonstruált változatait látjuk. Ez nem is véletlen, mivel Benkő Elek és Molnár István kutatásainak köszönhetően az utóbbi három évtizedben teljesen át kellett rajzolnunk az erdélyi tüzelőszerkezetek fejlődéséről, területi elterjedéséről, formai és tartalmi sajátosságairól alkotott korábbi ismereteinket és képünket.

Meglepő, hogy Székelyföldön milyen nagy mennyiségben kerültek elő borda nélküli, falbaépített, lovasos ábrázolású csempék. Azok sorában a legértékesebbek Szent Lászlót, a magyar lovagkirályt ábrázolják. A sorozat egyik figyelemre méltó példánya pedig éppen a középkori templomaink falfestményein is jól

ismert jelenetet, a kun vitézzel folytatott küzdelmét ábrázolja. Egy másik királyházaspárt megörökítő csempe pedig feltűnően hasonlít IV. Béla ábrázolásaihoz. Egy rugonfalvi csempe éppen a bibliai Sámson küzdelmét örökítette meg.

A lovagos ábrázolások után, a kiállítás keretében, a virágos reneszánsz jegyében keletkezett csempehagyaték bemutatása következik. Számos székelyföldi alkotás karcsú olaszos korszokat és különböző reneszánsz virágornamenseket mintáz. A László Károly által rekonstruált hagyatékban feltűnően sok az év-számos és a feliratos alkotás

A kiállított székelykeresztúri csempék mellett nagyon sok 18. századi, főleg háromszéki alkotást láthatunk. A Kézdivásárhelyről, Lemhényből, Páváról vagy Zaboláról származó, valamint a csíki Míró kútjából kiasott példányok elsősorban nagyméretű tulipános és rácsmintás motívumokban pompáznak. A kiállítás egyik kúriózumát egy háromszéki, a torjai

Apor kúriából előkerült, brokátmintás csempe rekonstruált változata alkotja.

A kiállítás keretében pár olyan alkotást is láthatunk, melyek a honfoglalás előtti magyar díszítőművészet legjellegzetesebb motívumait éppen a kerámia sajátos eszközeivel fogalmazza át.

A rekonstruált csempehagyaték voltaképpen Erdély művelődés- és művészettörténetének értékes, szerves részét tette láthatóvá. László Károly alkotásaival bevallottan azt szándékszik elérni, hogy ez az örökség beépüljön posztmodern életünkbe, napjaink lakáskultúrájába is, tehát ne csak restaurált műemlék-épületeink helyiségeit díszítsék. Úgy vélem, hogy ez a csempés motívumkészlet, kulturális örökség napjainkban is sajátos színezetet kölcsönözhet szűkebb környezetünknek meg lakáskultúránknak.

POZSONY FERENC

Erdély öröksége akvarellen

Bokor Ernő kiállításáról

Ezzel a patinás hangzású címmel nyitották meg tavaly nyáron Bokor Ernő legújabb – immár hetedik – félszáz szín pompás, egyszersmind dokumentumértékű vízfestményből és tizennyolc ugyancsak artisztikus tollrajzból összeállított, szívet-lelket melengető-gyönyörködtető egyéni kiállítását a Főtér 23. szám alatti, Ferenczy Annamária adminisztrálta Gy. Szabó Béla emlékének szentelt, éppen ezért róla elnevezett, és megérdemelten nagyhírűvé vált tágas és tekintélyes galériában.

Jóleső érzéssel kerestem elő sajtókivágásaim közül Tatar Zoltán, kedves barátom költőien megfogalmazott A Phoenixmadár szárnyalása Stockholmban című cikkét (Szabadság, 2006. február 14.), hogy meggyőződjek róla: jól emlékeztem, mert az EMKES (Egyetemes Magyar Képzőművészeti Egyesület Stockholm) égisze alatt Tamás György rendezésében 42 erdélyi magyar művész alkotásaiból válogatott nagysikerű bemutatkozás egyik résztvevője volt Bokor Ernő is. Olyan jeles művészekkel szerepelt együtt, mint Cs. Erdős Tibor, Dudás Gyula, Gaál András, Molnos Zoltán, Takács Gábor, Tompos Opra Ágota, Vassy Erzsébet, Wéber Mária... és más hírességek.

Úgy igaz tehát, mint a megnyitó tisztét felvállaló kiváló műkritikus, Starmüller Géza méltatta a kiállított alkotásokat. Szellemesen-játékosan kihasználta a művész anyakönyvi neve kínálta szójáték-lehetőséget, mondván: „volt már neki tárlata ebben a helységben; későn érő tehetség lévén nyugdíjas korában »bokrosodott meg«, és azóta megrögzötten ontja magából az alkotásokat”.

Ezúttal legelőször a Gy. Szabó Galéria elülső főfalára, a legmegtisztelőbb helyre került Sétatéri szökőkútról kell megemlékeznünk. Akinek a kincses város

jelent valamit, nem tud közömbös rápillantással átsiklani rajta, meg kell állnia, és alaposan meg kell szemlélnie. Ha a művész épp ott volna, még egy ölelés is kijárna neki! De a további képek is mind lélekmelengető alkotások: Torockó temploma, háttérben a Székelykövel és népviseletbe öltözött nőalakokkal; arrább a kolozsvári Farkas utcai templom keleti oldala, több más kolozsvári szimbólummal. (Egyáltalán nem tűnik meglepetésnek a 7-es számú kép – Malomárok – mely legelsőként talált vevőre 150 új lejért.) Aztán a Botanikus Kert, a Víztoronnyal, a Bethlen-bástya, majd a főtéri Szent Mihály templom (előtte csak Mátyás király); a Barátok temploma és a Karolina oszlop impozánsan megfestve. Aztán hét szép miniatűrkép: Bucsecs, Kisbánya, Mezőségi látkép, Nagyköhavas, Gyalári táj, Gyergyói táj, Pányiki szoros. Ezt követi egy nagyobb kép: templomi ablakok motívumaival: Kálvária, Főtéri templom, Pagony a nádasban, Rigmándi erdő, Hétfalu, Majláth-kút, Nyárádi patak, Pádis, Rigmándi erdő, Gyilkos-tó. Aztán ismét egy nagyobb kép, öt templom plusz a Mátyás szobor motívumai együvé komponálva, összhangban jelenítve meg; majd újabb hetes csoportosításban: Aranyos völgye, Hideg-Szamos, Szucsági erdő, Nyárádi táj, Aranyos völgye, Predeál, Dunai táj. Aztán egy újabb, nagyobb formátumú kép, összhangosan megkomponálva. És így tovább, tájegységekre bontva.

De a 16 tusrájz is gondosan tükrözi a figyelemre méltó kolozsvári műemlékeket.

Összegezve a Bokor Ernő nyári kiállítását, el-

Gratulálunk tehát kedves Bokor Ernő, és szívből kívánjuk, hogy még sok hasonló élményszerzési lehetőséghez adjon a Sors erőt, egészséget, alkotókedvet!

GÁBOR DÉNES

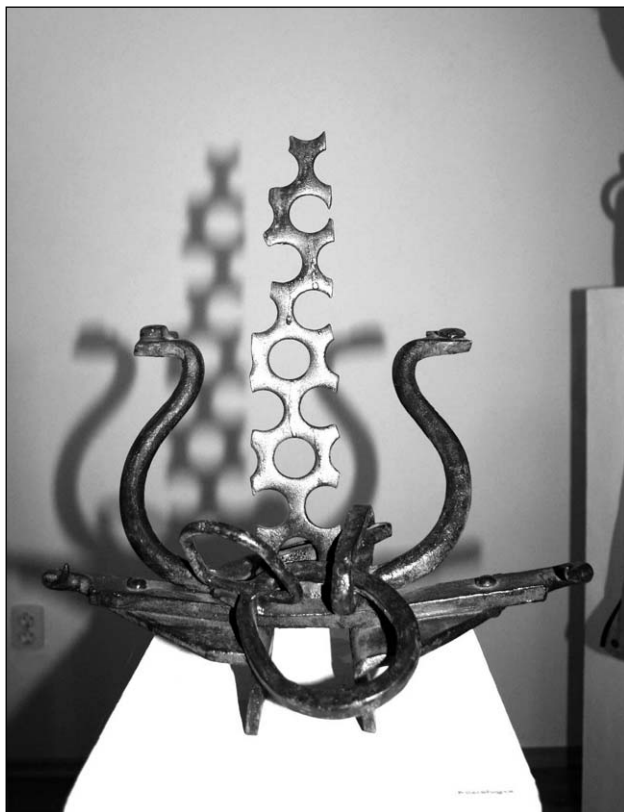
mondhatjuk: „Le a kalappal a teljesítményed előtt”. Mert tulajdonképpen az egész országot bemutatja, ami akár egy körutazást is helyettesíthet –, vagy legalábbis kedvet gerjeszt egy ilyen kirándulás megszervezéséhez.

Kovács Géza kisplasztikái

Nagyon jól felkészült gépészmérnöknek és nem kevésbé kiváló tehetséggel megáldott szobrászművésznek kellett testben-lélekben egyetlen alkotóvá ötvöződnie a Marosvásárhelyen született (1958. április 3.), ám Sepsiszentgyörgyön élő és kiteljesedett kettős egyéniségű Kovács Gézának, hogy csodálatosan szép, magas szintű mondanivalót közvetítő – tulajdonképpen használt (ócska!) vastárgyakat felhasználva – valóban színvonalas kisplasztikai kiállítással lépje meg szeptember 3-án az igényes kolozsvári tárlatlátogató közönséget a Barabás Miklós Céh Farkas utcai székházában. De már itt és most leszögezhetjük, hogy vállalt/megtervezett feladatát mindkét szakmájából jelest érdemlően oldotta meg, ami bizony valóban felejthetlenné teszi ezt a megnyitót.

Fenntartás nélkül egyet kell értenünk a bevezető szavakat felvállalt Németh Júlia műkritikussal, aki véleményének aládúcolására Babits Mihály egyik

legszebb versének (Babona, varázs) kulcsmondat értékű megfogalmazását idézve jellemezte Kovács Géza teljesítményét: „Ki képes látni a csodát, az a csodát magában hordja”. Zseniális fogalmazásához, vagyis az idézet kiválasztásához már itt azt is hozzáfűzhetnénk, hogy valósággal alkotótársává lépett elő a mérnök és szobrászművész Kovács Gézának.

Amikor a megnyitó napján beléptem a tizenhárom bonyolultnak tűnő vasplasztikai tárlat ajtaján, s futólag áttekintettem a kiállított alkotásokat, mi tagadás, kissé inamba szállt a bátorságom, mert tudtam ugyan, hogy lapunk Galéria-rovatában nekem kell majd a műalkotásokról szólni, de vajon eleget tudok-e tenni az elvárásoknak? Hiszen olyan sokszólamú a művész ábrázolásmódja, hogy kissé elbizonytalanodtam, nem fogok meghátrálni, de azt is tudtam, hogy ugyancsak igényes feladatra vállalkoztam. Szerencsére már ott, akkor eszembe jutott, hogy könyveim között őrzök egy rokon fogantatású kötetet: Szabó Tamás fotóművész barátomnak mintegy két évtizeddel korábban dr. Kós Károly rövid, de gondolatgazdag előszavával: A vas ízei című könyvét. A valóban jól képzett, tisztán látó etnográfus már-már önmagát is fölülmúlva szólt hozzá az akkor még igazán nem kiérlelt problémakörhöz. Már akkor valósággal ámuldozva mazsoláztam, hogy milyen igaza van, hogy mennyire jövőbelátóan fogalmazza meg a teendőket. Legyünk hát hűek és méltóak ezekhez a hagyományokhoz, hangsúlyozza a szöveg szerzője. Ha így nézzük pl. a Száguldás című alkotást, csakúgy, amint a Virtuális harmónia fogaskereke is, ráerősítve a szilárdan álló függőleges oszlopra, valósággal nyugalmat árasztanak. Aztán elidőztem a Rossz álom című, istállóvillából kiképezett kompozíciónál, s próbáltam ráhangolódni, hogy az alkotás pillanataiban hogyan dolgozhatott a művész fantázi-

ája. Nagyon megnyugtató volt leszűrni a következtést, hogy egyáltalán nem találtam diszharmonikusnak a címet és a látványt, mert a bekövez(het)ő egyetértést is felfedeztem a műalkotásban. Csakis biztatóan megszorítani tudom a kettős alkotó kezét, mert címválasztásai és kivitelezett alkotásai tökéletes harmóniát sugároznak. Persze az Agresszív akadályozó című munkája jól megdolgoztatja ugyan a szemlélő fantáziáját, de a levonható következtetés bőségesen kárpótolja a befektetett műélvezői erőfeszítést.

A plakáton elhelyezett Előre hajolva című műalkotás vitathatatlanul egyik legsikerültebb kompozíciója a bemutatott munkáknak, nem csoda tehát, hogy Németh Júlia is ezzel zárja a Szabadságban megjelent Jelenünk múltja, múltunk jelene című ismertetőjét, de azért az is igaz marad, hogy bármelyiket helyezük is imaginárius görcső alá, ugyan-ezen következtetéseket vonhatjuk le.

Kedves Kovács Géza! Köszönjük a kiállítást, és szívből kívánjuk, hogy a megkezdett útról soha ne térjen le a művész, hanem örvendeztesse meg – mentől előbb, annál jobb – hasonló műélvezetekkel önmagát és tárlatlátogató, műélvezetet kedvelő és értékelni tudó közönségét ehhez mérhető szereplésekkel!

GÁBOR DÉNES

A honismeret atyja

Fényes Elek születésének 200. évfordulója

Kétszáz évvel ezelőtt, 1807. július 7-én, született Csokalyon Fényes Elek statisztikus, földrajztudós. Ebben az aprócska partiumi falucskában, ahol 2001-ig csak annyit tudtak róla, hogy itt állott a Fényes család kúriája, halálának 125. évfordulóján felelevenítettük életét és munkásságát és emléktáblát avatunk tiszteletére. Azóta kiragadtuk a feledés méltatlan homályából, méltó emléket állítva mind Csokalyon, ahol emlékparkot és szobrot állítottak, mind Nagyváradon, ahol a Partiumi Keresztény Egyetemen termet neveztek el róla és emléktáblát lepleztek le. Már akkor hangsúlyoztuk, hogy méltatlanul feledkeztek meg nagy személyiségéről. Munkájának legfőbb célja az akkori bécsi szerzők és császári hivatalnokok nyugat felé tállalt, Magyarországról szóló hamis képének cáfolata és a magyar nyelvű és magyar érzelmű, a polgári haladást támogató államismeret, föld- és népismeret megteremtése volt. Mai szóhasználattal: az ország imázsának kialakítása, amiért ma milliárdokat fizetnek egyes reklámügynökségeknek. Fényes Eleknek ezért nem kellett fizetés, neki erkölcsi szükséglet, hazaszeretetének kifejezője volt. S emellett hangyaszorgalmával a magyar statisztika és honismeret megalapítója.

Szintén a feledésnek köszönhető, hogy az ország csak három-négy nagy geográfiai és statisztikai munkáját ismeri, pedig irodalmi tevékenysége számos politikai, történelmi és szakbeli munkákra is kiterjedt. Munkásságáról teljes jegyzék nem létezik, hisz a saját maga által összeállított lajstrom is eléggé hézagos, mert idős korára megfeledezett számos dolgozatáról. Mint igazi reformpolitikusként, munkáit nagyon nehéz kategorizálni, hisz legtöbbször összefonódik a politika, a statisztika, a történelem, a gazdasági élet, a föld- és népismeret.

Számunkra talán a legfontosabb művei a honismereti, helytörténeti, földrajzi művei, amelyeket statisztikai adatokkal támaszt alá. Ezek iránti érdeklődése már gyermekkorában alakult ki. Gyermekként apja könyvtárát bújta, és itt bukkant rá Görög Demeter Magyar Atlasz című mappájára, amely minden magyar vármegyéből közölt térképeket. Ez indíthatta el geográfusi hajlamait, valamint egy másik ifjúkori olvasmánya, Kiss János Nevezetes utazások tárháza című könyve, amely angol és francia nyelvből fordított útleírásokat tartalmazott nyolc kötetben. Ekkor születhetett meg benne a vágy, hogy valami hasonlót akar megvalósítani. A másik ok, amely erre sarkallta, hogy elég fiatalon belesodródott a reformkori küzdelmekbe. A reform volt a jelző, amely a nemzet előtt lebegett, modern államot alkotni, reformálni a társadalmat a szabadság és jogegyenlőség alapján. Ehhez viszont az ország alapos megismerésére volt szükség. A bécsi adminisztrációnak az volt érdeke, hogy hamis információkat kö-

zöljön, főleg nyugat felé, az országról. Komárom vármegye leírása című munkájának előszavában a következőket írta: „Hazánk – úgymond – az újabb időkben, nevezetes átalakulási ponton van. A fejedelemtől kezdve, az utolsó honpolgárig mindenki megvan győződve, hogy reformokra, gyökeres reformokra van szükségünk, ha nem akarjuk, hogy nemzetünk az élők sorából irgalmatlanul kitorlóttassék. És lón mozgalom: indítványok tettek egy új és igazságos adórendszer, örökváltság, büntető törvénykönyv, népnevelés, kir. városi rendezés, ipar és kereskedés létesítése s megalakítása ügyében. És midőn mindezen előszámlált tárgyakat őszintén megakaránk indítani, megdöbbenve vettük észre, hogy legjobb szándékkal is keveset tehetünk: mert nem ismerjük hazánkat; adataink, melyek biztos vezérfonalul szolgálhatnának, csonkák vagy éppen teljességgel nincsenek.” Fényes tehát megindult e hézagot pótolni, és az a vasakarat, szorgalom, szívósság, amelyek őt végig jellemezték, győzelemre vitték, már az első művével is. Mint tudjuk, 1831-ben, családja ellenére, rangon alul házasodott, ezért nem lehetett Csokalyra. Apjától örökölt birtokát zálogba adta egyik barátjának, s a pénzen egy kis birtokot bérelt Sárosfán, Pozsony közelében, ahol 1831–1835 között gazdálkodott. Közben folytatta adatgyűjtő utazásait. Sárosfai magányában rendezte a népességről, oktatásról, mezőgazdaságról, iparról összegyűjtött adathalmazt és előkészítette, későbbi műveinek is alapul szolgáló, első nagy könyvét, melynek hat kötete 1836 és 1840 között jelent meg, Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben címen. A népesség számát a megyei conscriptiók alapján állította össze, de mivel ezekből hiányzott a nemesség létszáma, így a római katolikus egyházi megyék sematizmusai alapján egészítette ki. Beismeri a számok tökéletlenségét, de egyszersmind ráutal egyéb források és kútfők hiányára. Merészségnek mondja a mű előszavában, hogy kellő adatok hiányában, Magyarország különböző ajkú népeit számszerűen próbálta meghatározni, de mint írja, „egész munkámban főcélom a részrehajlatlanság, azaz az volt: hogy hazámat úgy fesse le, mint az valódi áll, nem pedig, mint állani kellene, reményilem, hogy ezen első próbám nem fog oly távol esni az igazságtól.” Ezen tárgyilagos, szigorú ítélet és önbírálat meg is van valamennyi munkájában. Már az első művének beosztásában megvan az a rendszeresség, ami jellemzi a későbbi munkáit is. Kiindul a kerületi felosztásból, kezdve a Dunántúllal, megadja területüket, a benne található megyéket és az ezekben fekvő településeket, ezek népességét, vallás- és nemzetiség szerinti. Az egyes megyékre térve a következőket ismerteti: fekvése, határai, területe, természeti tulaj-

Sikolya Tibor fotója

donságai mint éghajlat, talaj, hegyei, folyók, állóvizek, gyógyvizek, élővilág, ásványok, települései, lakossága, szorgalom, mesterség, gyárak, kereskedelem, iskolák és nevelő intézetek, katonaság, királyi hivatalok és más közintézetek, jobbágytelkek, porták, nemesség és uradalmak, magistrátus, politikai elosztás. Ezután tér rá az egyes települések leírására, kezdve a szabad királyi városokkal, rövid történelmi vázlattal. A második kötet előszavában említi, hogy e munkáját hét kötetben írja meg. A hetedik kötet Közönséges statisztika címen jelenne meg, de e munkáját nem fejezi be, hanem majd később, Magyarország statisztikája címen jelenik meg, három kötetben, 1842–43-ban. Az első hatkötetes munkáját az Akadémia, akkor még Magyar tudós társaság, kedvezően bírálta el és 1837-ben levelező taggá választották.

1838-ban a Hasznos Ismertető II. évfolyamában jelent meg egyik jelentős cikke, Melyek a magyar földművelés főbb akadályai? címen. Fényes a földművelés főbb akadályait abban látja, hogy a birtok közös és szétdarabolt, hogy nincs kimondottan mezőgazdasággal törődő szerv, hogy hazai értelmünk még fejletlen, hogy terményeinket nagyrészt nehéz eladni s ha el is adhatjuk, igen kevés rajta a termelési haszon. A hitel bizonytalan, a jobbágyok az év nagy részét az uradalmi birtokokon töltik robotmunkával. Nagyon kívánatos volna, ha valaki világos, kimerítő, népszerű s gyakorlatilag alkalmazható oktatást kö-

zölne a magyar közönséggel, mind a különféle takarmánynövények termesztéséről. Az értelem fejletlensége alatt Fényes a gazdasági rendszer maradiságát érti. A gazdálkodást országszerte úgy folytatják, amint ahogy azt apáiktól tanulták. Figyelembe sem veszik, hogy a nyugati országokban a földművelés és a mezőgazdálkodás az utóbbi századok folyamán óriási lépésekkel haladt előre. A magyar minden újtástól fél, akár jó, akár rossz. Dolgozni ugyan tud és szeret, de a munkákra sokkal több időt vesztegetünk, mint amekkora haszonnal jár. Hatalmas leelőlk vannak aránylag kevés lóval, marhával és juhval, ráadásul ezekre sem vigyáznak kellőképpen. Szárazság idején a jószágállomány ezrével pusztul el vízhiányban. Állatnemesítésről alig van szó Magyarországon.

A belső kereskedelem fellendítésére legcélravezetőbbnek látja, ha jó országutakat, vasutakat, csatornákat készítenek, ha a folyóvizeket szabályozzák. Arra kell törekedni, hogy olcsó, megbízható és gyors közlekedés legyen, mert a termelés legnagyobb jövedelmét a nagy fuvarbér nyeli el. A nemesség feladata, hogy az e célra szükséges összeget előteremtse s gyárak alapításával a belső fogyasztást kielégítse. A ország el tudja látni magát nyersanyagokkal saját földjének termeléséből és kincseiből, az ipari termékek behozatalát pedig el lehet kerülni, ha ipari nagyüzemek létesülnek. Fényes szerint a mezőgazdaság fő célja az ipar nyersanyag-szükségletének a kielégítése kell legyen. E célból fontos a cukorrépa termelés, a selyemhernyós- és a juhtenyésztés.

Az Országos Magyar Gazdasági Egylet 1843-ban előadójává választotta meg. Az Egylet közlönyében, a Magyar Gazdában számos cikke jelent meg: A magyarországi kender- és lentermesztésről, Melyek Magyarországon fő akadályai a gazdaság felvirágzásának s miképpen lehetne azokat elhárítani, Miért emelkedett a selyemtenyésztés az újabb időkben oly tetemesen Magyarországon s a hozzákapcsolt tartományokban s miképp lehetne ez iparágat még jobban kiterjeszteni s a nép közt meggyökeresíteni, A földbirtoknak vég nélküli feldarabolása, Magyar Gazdasági Egyesületek, Figyelmeztetés a borkezelés ügyében a szőlősgazdákhöz, A Mezei Naptár stb.

Ugyancsak 1843-ban Közönséges kézi és iskolai atlasz címen geográfiai és statisztikai könyvecskét adott ki a tanuló ifjúság és a tanítók részére. Mivel e munkájának kidolgozására nem fordított nagy gondot, ezért bírálatokat kapott. Ugyanebben az évben rendezte sajtó alá Erdélyi Jánosnak, a gróf Károlyi család jószágigazgatójának hagyatékában talált munkáját, Nemzeti iparunk címen, amelyet kibővített és jegyzetekkel látott el. Szembeszáll Erdélyinek azzal az állításával, hogy külkereskedelmünk akkor sem virágozna, ha arra el lennénk készülve: „Magyarország topográfiai fekvése miatt is alkalmas a kereskedelemre. A vasútvonalak hiánya azonban minden jóakaratot megbénít, jóllehet egy négyzetmérföldön 3000 ember is minden nehézség nélkül élhetne. A népesség gyenge szaporulata is hátrányosan befolyásolja a gazdasági életet.” Erdélyivel közösen elítéli a főrendűeket, „kiknél van magyar hazánkban hatalom és dicsőség, a magyar nyelv még általjában éppen nem otthonos”. Helyesen látja Fényes a magyar nemesség megbocsáthatatlan iszonyát az iparral és a kereskedelem kapcsolatban és lenézését, szinte megvetését ezen társadalmi rétegekkel szem-

ben: „A magyar nemes mindedig megvetvén az ipart és kereskedést, csak földhöz ragaszkodik s ő a legműveltebb, gazdag gyárost is földönfutónak tartja, ha annak földbirtoka nincs”.

Fényes Elek munkássága nem sokáig maradt meg a száraz tárgyilagosság és politikamentesség terén. A pillanatnyi politika éppen úgy izgatta, mint maga a statisztika. S mivel a statisztikát inkább honismeretnek, geográfiának tekintette, így az legfőképpen a politikusokat kell támogatnia, a reformok és az átalakulások megvalósítása terén. A hátramaradás okait négy pontban foglalta össze:

1. A nemzet és a kormány közötti bizalmatlanság.
2. Az arisztokrácia elnemzetlenedése.
3. A magyar birodalom és az osztrák-német tartományok között fennálló vámrendszer.
4. A magyar nemtörődése nyelvével szemben.

Az 1844-ben megjelent Magyarország statisztikája című munkája akadémiai nagydíjat nyert. Fényes kifejti, hogy Magyarországon a „legfontosabb statisztikai adataink mély státuszitkok gyanánt őriztetnek s e titkolódzás vérünké vált”, valamint „csaknem áttörhetetlen akadályokkal kell küzdeni annak, ki hazája képét csak tűrhetően is akarja festeni”. A továbbiakban írja, hogy: „Túrjuk-e tovább, hogy egy ilyen közhasznú ága honi literatúránknak, parlagon heverjen? Nem; én részemről bátorítva azon szíves részvétől, mellyel a közönség Magyarországnak általam 6 kötetben kiadott geográfiáját fogadta, eltökélem magamat hazámnak nemcsak alaperejét, hanem polgári szerkezetét s kormányzatát is megismertetni.”

Szintén 1844-ben készítette el Magyarország geographiai kézikönyve című munkáját, amely főiskolai tankönyvként is szolgálhatott volna, ami azonban csak kéziratban maradt.

A megindított ipar- és védegyleti mozgalom egyik fő támasza volt: igazgatója, majd elnöke lett. Itt ismerkedett meg az ország kiváló embereivel. S ez az országos társadalmi megmozdulás hívta fel a figyelmét a társulásban rejlő hatalmas erőre, amelyet azután az irodalmi, majd a később keletkezett ellenzéki és radikális körbe is átvitt. Társadalmi befolyásának és tekintélyének ekkor érte el csúcspontját. 1847–48 között az Ipartestület Heti Lapját szerkesztette.

1847-ben jelent meg Magyarország leírása című munkája, amelynek előszavában azt írta, hogy barátai és jóakarói felszólítására készítette eddigi geográfiai és statisztikai dolgozatainak sommás kivonátát: „minthogy 9 kötetet megvenni nem mindenkinek van módjában, de ideje sincs soknak ily terjedelmes munkák átolvasására”. E munkájában bővebben foglalkozik a népességgel, az iparral, nevezetesen a „nemesítő iparral”, valamint a kereskedelemmel. Az első rész: Magyar Országnak természeti állapota: Rövid története, Fekvése, Határai és szomszédai, Nagysága, A föld ábrázata, hegyek, s térség, Folyóvizek, Álló vizek, tavak, sárvizek, mocsarak, Viz tsatornák, Gyógyító vizek (itt említi meg a meleg források között a Nagy-Váradi Félix és Püspök Bányáit), Az égmérséklet (Clima), Termékenység (vagyis a földnek jóság), Termékek, ide tartoznak a Plánták (a gabonafélék, a kerti növények, fű, széna, hüvelyes vetemények, gyümölcs, bor, fa, dohány, len és kender, más nevezetesebb plánták). Következik Az állatok országa: szarvasmarha, ló, juh, sertés, a vadállatok, juhászcutyák, szárnyas állatok, vad madarak,

Rádi Bálint fotója

hal, méh, selyembogár. Következik Az ásványok országa: Értzek, savak, drágakő és más nevezetes kövek és földek, Tűz kapós ásványok, ide a kőolaj és a földgáz tartozik. A második rész: Magyarország lakosai: Nemzetek, s Nyelvek, A népnek száma, Lakhelyek, Vallásbéli különbség, Külömbőség az élet nemére nézve, Termesztő kézi szorgalmatosság, ide tartozik a Föld művelés, Barom tartás, Bányászság, majd következik a Nemesítő szorgalmatoskodás (industria), ennek fejezetei a Mesterségek, Manufaktúrák és Fabrikák s ezeknek nevezetesebb ágazataik, Kereskedés: Belső kereskedés, Külső kereskedés. Továbbá Az elmének pallérozása, oskolák (felsorolja felekezettek szerint), A tudományokat segítő, és előmozdító eszközök, Az elme pallérozásnak barometruma (itt a tudományokat sorolja fel), Civilizáció, Erkölti tökéletesség, Vallás, Szentegyház. A harmadik rész: Magyar Országnak polgári állapota (alkotmány, király, rendek, parasztok, kormány, igazgatás, törvényszékek, törvények, hadierő). Negyedik rész: a föld leírása, Magyarország felosztása, vármegyék kerületenként, Tót és Horvátországról.

Fényes Elek legnagyobb és legjobb műve lett volna, ha elkészül: A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben című munkája. Hosszadalmas címe ezután így folytatódik: Részletes és kimerítő leírása Magyar- és Erdélyországnak, mely külön füzetben terjeszt elő minden magyar- és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, székét;

s ezekben járások szerint ismét betűrendben iratlik le minden királyi és mezőváros, falu és puszta; s minden egyes helynek nemcsak fekvése, népessége, nyelv-, vallás szerint, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határkiterjedése (mennyi belőle úrbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántó-föld, rét, erdő, szőlő sat.) sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik. E nagyon hosszú címnek az az előnye, hogy teljesen felsorolja a mű tartalmát. Sajnos e hatalmas műből csak Komárom megye jelent meg 1848 januárjában. Elkészült ugyan Borsod megye, de csak kéziratban maradt meg, amelyet később felhasználta az 1851-ben megjelent Magyarország geographiai szótárában.

1848-ban az első magyar felelős minisztérium tanácsossá nevezte ki, s rábízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezését. Ennek megalakulása után ő lett az első igazgatója. 1849-ben kinevezték a pesti véstörvényszék elnökévé, s bár senkit sem ítélték halálra, a szabadságharc bukása után mégis bujdosnia kellett. Hosszú üldöztetés után jelentkezett a pesti haditörvényszék előtt, amely fogságra ítélte. Szabadulása után visszatért munkájához. 1851-ben jelent meg Magyarország statisztikai és geográfiai szótára, négy kötetben. Ebben részletesen le van írva minden város, falu és puszta. Minden bevezető és tájékoztató szó nélkül kezdí Aba faluval és végzi Zvoncsin tót faluval. Kimerítően gazdag helységnévtára Magyarországnak. Csak az a sajnálatos, hogy e helységnévtár nem foglalja magában Erdélyt is. Minden településnek megadja jellegét, a vármegyét, határait, a lakosság számát, vallását, nemzetiségét, az úrbéri telkek és zsellérek számát, a terület fő művelési ágak szerinti beosztását, a terület földesurait. A nagyobb, vagy történelmileg fontos településekhez rövid történelmi jegyzet is tartozik.

1854-ben jelent meg, tőle rendhagyó módon, A török birodalom leírása történeti, statisztikai és geographiai tekintetben című munkája, amely több mint valószínű, hogy megrendelésre készült. Az első része a törökök történelmét, a második része a török birodalom földrajzát ismerteti, a tőle megszokott pontossággal tárgyalva.

Az 1854. évi alkotásai között kell megemlítenünk Bellinger német nyelvű földrajzi munkájának fordítását: Földrajzi vezérfonál két tanfolyamban. A cs. kir. osztrák algimnáziumok és alreáliskolák számára. A Bellinger–Fényes iskolai földrajzkiadvány igen keresett volt. Újra kiadták 1855-ben, 1857-ben és 1861-ben is.

1855-ben a Pesti Naplóban cikksorozatot közöl, amelyben a tagosítás kérdését taglalja: „Okszerű, erőteljes, folytonosan jövedelmező gazdálkodást csakis tagosított birtokon lehet folytatni. Nem szabad a tőkét, a termelő erőt s a meglévő termőföldet kevesbíteni, sőt szaporítani kell, hogy a jövedelem növekedjék. Tagosított birtokon előnyösebb a nyári legeltetés s a téli takarmányozás, így jobbat és többet lehet tartani. Nagy előnye továbbá a tagosításnak, hogy a munkában időt lehet kímélni. A tagosítás által a nemzet gazdasága igen nagy mértékben emelkednék.”

A Budapesti Hírlap 1856. évi számaiban A magyar biztosító intézetek átalakításáról című cikksorozata jelent meg. A legnagyobb elismerés hangján szól a biztosító társulatokról, mert – szerinte – ezek másokon akarnak segíteni, anélkül, hogy haszonra törekednének. Véleménye szerint erre a legalkalmasabb lenne a magyar és az erdélyi kölcsönös biztosító

társulatot egy testben egyesíteni, s szabályzataikat az eddigi tapasztalatoknak megfelelően átalakítani. (Erdélyben és az anyaországban ekkor három kölcsönösen biztosító társulat működött.)

1856-ban ismét megakarta indítani Magyarország statisztikai, földrajzi és történeti áttekintését feldolgozó sorozatát. Ráeszmél arra, hogy a fejlődés következtében már maga is alig ismer rá régi munkáira. Úgy tervezte, hogy ez a sorozat négy kötetes legyen, az ország kerületei alapján: Dunántúli, Dunáninnyi, Tiszántúli, Tiszáninnyi kerület. Az utolsó kötet betűrendes mutatót tartalmazna, s egyúttal topográfiai szótár is lenne. A négy kötetből megjelent az első, a Dunántúli kerület, 1856–66-ban, Pesten, a többi elmaradt.

1857-ben jelent meg negyedik nagy műve: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Bár ebben nem tért el a korábbi, Magyarország statisztikája című munkájától, de erre már rányomja bélyegét az osztrák centralizáció fénykora, hogy az ország csak mint provincia jelenik meg.

1959-ben újabb nagy vállalkozásba kezd, de e munkája is csonkán maradt. Ennek címe: Magyarország 1859-ben, statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. Látni lehet, hogy Fényes Elek se újabbat, se nagyobbbat nem tervelt régebbi geográfiai szótáránál. Csak az I. kötet hét füzeté jelent meg: Trencsén, Szolnok, D.-Bihar, Sáros, É.-Bihar, Komárom, Győr és Esztergom vármegyék. Megfosztva hivatalától, nehéz megélhetése, keresetre szorulása kényszerítette e munkák elvégzésére.

Ebben az időszakban az osztrák kormány a többi ausztriai provincia mintájára szervezte át Magyarországot. A bekért statisztikai adatokat Bécsben dolgozták fel, amelyeket manipuláltak. Amikor 1860 táján megindult a nemzeti küzdelem, az osztrák szakemberek kezdték Magyarországot ellen fordítani a statisztikai adatokat, azokat meghamisítva. Fényes Elek újra kiállott ez ellen, kimutatva, hogy sokan hamisítják ellenünk a statisztikát, csakhogy a törzsökös magyarság számát leolvashassák: egyenként veszi elő az írókat és megcáfolja a hamis adataikat.

Élete vége felé tevékenyen részt vett abban a bizottságban, amely az Országos Statisztikai Hivatal felügyelete alatt szerkesztette s adta ki 1876-ban a Helységnévtárat. Kitűnő emlékezőtehetsége öreg korára sem hagyta el, s éles ítéletével kitűnő szolgálatot tett ez ügyben is.

Nagy szegénységben, 1876. július 23-án halt meg Újpesten, jeltelen sírba helyezték örök nyugalomra.

A magyar statisztika és honismeret megalapítója példakép minden honismereti és helytörténeti kutató számára. Kutatásaink során úton-útfélen beleütökünk és belekapaszzkodunk Fényes Elek statisztikájába, az általa összegyűjtött és leírt adatokba, megállapításaiba, legyen az a népesség, iskolahálózat, földgazdálkodás, mezőgazdasági termelés, állattartás, erdőgazdálkodás, ipari termelés, s mindezt településekre lebontva. Ezek az adatok számunkra nélkülözhetetlenek. Mert bár az adatok elévültek, de egy helytörténész számára kiindulópont, összehasonlító alap, értékes információ, ugyanakkor példakép, hogyan kell összegyűjteni és feldolgozni különböző adatokat. Leírásai, föld- és népmismerete ma is érvényesek, nem veszítették el értéküket, így statisztikai és földrajzi művei ma is alapvető források.

Jánosi Béla

(1857–1921)

150 éve – 1857 novemberében – született Jánosi Béla a magyar nyelvű esztétikatörténeti irodalom egyik első művelője, az első magyar nyelvű egyetemes és saját koráig teljes esztétikatörténet szerzője. Bár nem ő az első magyar esztétikatörténet-író, mégis őt tartják a magyar esztétikatörténet-írás megteremtőjének. „Jelentékenyebb előmunkálatok nélkül ez a tudományág nálunk, általa egyszerre teljes fegyverzetében lépett a többi tudomány sorába” – írta róla Kéky Lajos akadémiai megemlékezésében, 1935-ben.

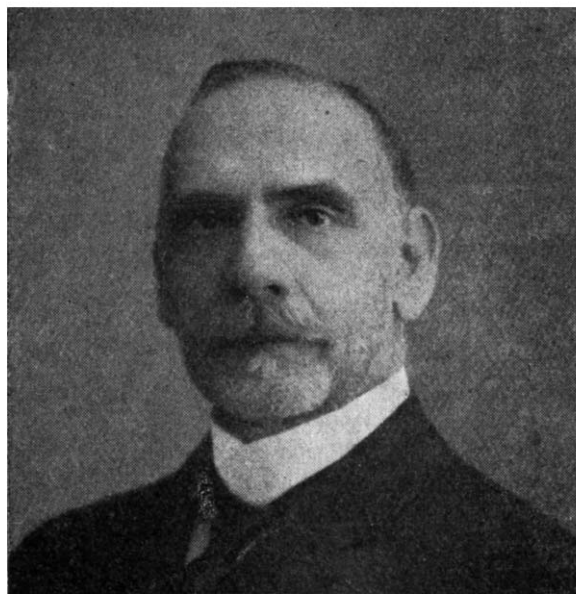
Jánosi Béla egyaránt volt pedagógus, esztétikatörténész és a Magyar Tudományos Akadémia aktív tagja, ahová, mint a magyar nyelvű esztétikatörténet hazai művelőjét választották meg. Ezen a téren ő az első magyar akadémikus.

Brassóban született. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, ahol 1880-ban magyar és német szakos tanári, majd 1883-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1880-tól helyettes tanárként, majd 1884-től rendes tanárként az aradi királyi gimnáziumban tanít magyar, bölcséletet, németet és rendkívüli tantárgyként néhány éven keresztül éneket. 1893-ban a budapesti II. kerületi állami főreál-gimnáziumba (a későbbi 1917-től Toldy Ferenc Gimnázium) nevezték ki tanárnak, és itt is dolgozott élete végéig. Itt a magyar és német nyelv tanítása mellett néhány éven keresztül filozófiai propedeutikát is tanított. 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1915-ben rendes tagjává választották. 1912-ben középiskola-igazgatói címet kapott. 1920-ban a német nyelvoktatás szakfelügyelőjévé választották. 1921-ben, halála előtt nem sokkal a Kisfaludy Társaság tagjává is megválasztották.

A történeti Magyarországon az esztétika történetével a 19. század utolsó harmadáig nem foglalkoztak. A századfordulóra még nem dolgozták fel a filozófia – egyetemes és magyarországi – történetét sem, de más bölcséleti tudományok és egyéb ágainak is hiányzott a történeti feldolgozása magyar szerzőtől magyar nyelven.

Az, hogy Magyarországon az első egyetemes esztétikatörténeti művet megírták és kiadták két pont jó időben találkozó dolognak volt köszönhető. Egyrészt a Magyar Tudományos Akadémia realitásérzékének, ahol felismerték, hogy eljött az idő Magyarországon egy ilyen feldolgozás elkészítésére, és ennek pályáztatás útján eleget is tettek. Másrészt kellett hozzá Jánosi Béla, az ő felkészültségével és alaposságával, aki ennek megírására vállalkozott. Ez Az aesthetika története című munka később három kötetben 1899 és 1901 között került kiadásra az Akadémia által. Jánosi Béla e művének megjelenését tartják a magyar esztétikatörténeti irodalom megindulásának.

Az első pályázat bírálói közül Beöthy Zsolt a Jelentés a Gorove-díjról című írásában 1891-ben a következőt írta róla: „Olyan munkát nyújtott be, mely philosophiai tanulmányainkban hasznos szolgálatot van hivatva tenni s tudományos irodalmunknak egy hézagát tölti be. (...) E derék munka különösen két érdeménél fogva méltó az elismerésre. Egyik az,

J. Jánosi Béla

hogy anyagát lehető teljességében adja elő, másik pedig az, hogy megelégszik az ismertető magyarázó feladatával. Nem valamely rendszer tanaiul idézi, forgatja és fejtegeti íróit, hanem, hogy minél teljesebb és minél hívebben megértesse.”

Jánosi e háromkötetes munkájában foglalkozott először a magyar esztétika történetével is. A későbbiek folyamán több összefoglaló jellegű vagy rész (egy-egy magyar esztéta esztétikai munkáit és nézeteit feldolgozó) mű is született tollából.

A Kisfaludy Társaság lefordította, és 1915-ben kiadta William Knight: Az aesthetika története című művét. Ennek a magyar esztétika történetével való kiegészítésére Jánosi Bélát kérték fel, aki azt a kötet függelékeként a saját korig bezárólag röviden és nagyon tömören meg is írta. A magyar esztétika történetének bővebb és részletesebb művének megírásán élete végéig fáradozott, ám ezt a neki kedves tervét soha nem tudta befejezni. Viszonylag korai halála közbeszólt, Mitrovics Gyula írta meg és adta ki 1928-ban. A kötetet a szerző Jánosi Béla emlékének ajánlotta.

1913-tól évenként egymás után olvasta fel az Akadémiában és tette közzé a magyar esztétika történetének jelesebb alakjairól szóló dolgozatait. Sorrendben: Szerdahely György (1914), Henszlmann Imre és Erdélyi János (1914), Schedius Lajos (1916) és Brassai Sámuel (1917) esztétikája, esztétikai műveik és nézeteik kerültek feldolgozásra.

A korabeli kritikák is méltatták ezeket a monográfiának is beillő dolgozatokat, kiemelve, hogy az ilyen példaszerű művek, a maguk részletességével, tényekre és aprólékos adatokra is kiterjedő előmunkálataik által, s csak így írható majd meg majdan a magyar esztétikai törekvések története. Továbbá, hogy a magyar kultúra szempontjából igencsak szükségesek az ilyen jellegű művek, mert addig igen csak kevés magyar filozófusról jelent meg értekezés.

Másodsoron új irodalomtörténeti kérdéseket vehetnek föl, szoros kapcsolatba hozva filozófiánkat és irodalomtörténetünket.

Jánosi Béla élete végéig középiskolai tanár maradt. Ezt soha nem adta föl semminek a kedvéért. Sok híressé vált – reáliskolai tanárságából kifolyólag nagyobbbrészt a reál, avagy a műszaki tudományokban jeleskedő – tanítványa közül a magyar irodalomban is jelentős pályát befutó Németh László 1921. november 13-án egy atyjához írott levelében – nem sokkal Jánosi halála után – így ír róla: „Még egy barátomról kell azonban beszámolnom; olyan barátomról, akiben gyönyörködni sajnos már nem fog, mert ez a barátom két hónapja immár, hogy halott. Barátomnak nevezem őt, mert (nagy-nagy büszkeséggel mondhatom ezt) félretéve a kor szabta gátat, ő is barátjának nevezett engem, aki bármilyen nemesen éljek, bármilyen nemesen gondolkodjak, nyomába se léphetek soha az ő páratlan emberi nagyságának. Jánosi Béláról beszélek, az én első és utolsó mesteremről, akit ismerhetni, s akitől becsültetni a legnagyobb szerencsének tartom, ami csak életemben ért. Két éven át tanított, s még két éven át volt irányítója szellemi fejlődésemnek. Az utolsó ős, a nagy nemzeti katasztrófa, a nyomába szakadó nyomor elragadta tőlem, de sírja, mely emlékéhez közelebb visz, örök zárandokhelyem fog maradni, olyan hely, hol mindazt ami bennem jó és igaz van, egy

Petőfi Sándor látogatása, sétája Szamosújvárt

Ezelőtt éppen 160 évvel, 1847-ben Petőfi Sándor, az alig 24 éves ifjú – de régóta híres költő – immár második erdélyi körútjára indult, mert alaposabban meg akart ismerkedni a a hegyes-völgyes-bérces Erdélyország vadregényes tájaival. Leginkább mégis az ott élő magyar emberek szívével vágyott találkozni, mert kíváncsi volt, hogy mit susog arrafelé a szabadság szellője. Ébredezik-e immár dermedt álmából a magyar szívekben is a szabadság utáni vágy?

Első útja után írta meg 1846. október 26-án Koltón Erdélyben című versét: „Barangol és zúg, zúg az őszi szél./ Csörögnek a fák száraz lombjai, / Mint rab kezén a megrázott bilincs./ Hallgass zúgó szél, hadd beszéljek én! (...) / Egy nemzet és két ország hallja meg, / Mi bennem eddig titkon forra csak, (...) / Az forra bennem, az fájt énnem, / Hogy egy nemzetnek két országa van, / Hogy e két-országos nemzet a magyar!”

1847. október 20-án, amikor Koltóról a második erdélyi körútjára indult, meglátogatta Dést, Szamosújvárt és Kolozsvárt. Ez alkalommal Désen felkereste Medgyes Lajost (1817–1894), barátját is, a dési református lelkészt, aki forradalmi verseivel, lelkesítő prédikációival a szabadságharc ügyét szolgálta. Máskülönb a lelkész, Petőfi Sándor egyik legbuzgóbb erdélyi pártolója volt a szabadságharc ügyében is. 1846. november 21-én Désen, a megyei közgyűlés kapcsán tartott ünnepi lakoma alkalmával éppen

hozzá emelkedő sóhajomban összefoghatom, s úrrá tehetem a bennem rejlő salak fölött.”

A kortársak visszaemlékezései alapján számára a tanítás az egyik legfőbb éltetője volt, mégis elgondolkoztatóak azok a mondatok, amit Mitrovics Gyula mondott róla: „A magyar tudós és magyar tanár sorsára mind e mellett is, jellemző sors jutott osztályrészről: amíg íróasztala mellett a toll kezéből ki nem hullott, írásbeli dolgozatok javításával kellett magát emésztenie. Szép hivatás, de más is elvégezhetette volna, míg Jánosi többi kezdései töredékben maradtak.”

Korabeli visszaemlékezésekből kivehető, hogy Jánosit élete utolsó évében többen szerették volna az ország első egyetemének – azaz a budapesti egyetem – esztétika tanszékére tanárnak kinevezettni, ám a kinevezése elmaradt, amit a nem sokkal később bekövetkezett halála alkalmával írott néhány megemlékezés fel is rött a magyar kultúr- és oktatáspolitikának.

Jánosi szerénysége és csak a munkáért való élése halála után is megmutatkozott. Halálakor a családjának olyan rossz vagyoni viszonya maradt hátra (részben a történelmi eseményeknek is köszönhetően), hogy az MTA elnöke elrendelte, hogy a temetéséről az Akadémia gondoskodjék.

PERJÁMOSI SÁNDOR

Petőfi Sándor. Buday György metszete (1973)

Medgyes Lajos szorgalmazására, gróf Teleki Sándor titkára Haray Viktor elszavalta Petőfi Erdélyben című versét. Azon a gyűlésen az Unió üdvös voltáról lelkes, buzdító beszédek hangoztak el. Máskülönb gróf Teleki Sándor buzgó híve volt Erdély és az anyaország egyesítése mozgalmának, és egyetlen

önzetlen arisztokrata segítője, pártolója Petőfinek. Medgyes Lajost Désen az óvári lakásában többek között 1876-ban, Jókai is meglátogatta azon alkalommal, hogy gróf Teleki Sándorral a szamosújvári fegyházban látogatást tettek, és ott Rózsa Sándorral is hosszasan elbeszélgettek.

Amint Petőfi a lelkész barátjával erről-arról, és sok egyébről is elcsevegtek, a város társadalmi életének hangulatáról is, szó esett többek között Szamosújvárról is. Medgyes Lajos az ott élő örményekről viccesen így mesélt: „Barátom, az az örményváros Erdélyország egyik leggazdagabb városa hírében áll”, ami nagyrészt igaz is volt. Úgy mesélik, hogy még a szolgák is fehér cipőt szelgetelnek és hozzá a híres, finom császárhús szalonját falatozzák. Más különben azok az örmények mind derék, becsületes kereskedők, és rátermettségükkel a haza javát szolgálják – mondta Medgyes Lajos. Aztán így folytatta: „Azt mondják az ott járt emberek, hogy a sok gazdag örménynek még a háza kilincsei is aranyozottak, s az újszülött kis örmény porontyokat is aranyos teknőben öblögetik. A pincéjükben üstszáma hever a temérdek aranypénz, és az asszonyaikon csüngő sok drága arany ékszer súlyától majd belegörcsül a hátuk. No, de az is egyedüli csoda a világon – mesélték a bábaasszonyok –, hogy ott a fiúgyermek nem kilenc hónapra születnek, mint minden más nácio gyermekei, hanem tíz hónapra. És vajon miért tíz hónapra – kérdezte mosolyogva Petőfi. Azért – mondta a pap viccesen –, mert ők is kilenc hónapra, mint minden más nácio embriója rendszeren kifejlődnek az anyaméhben, de még egy hónapig visszamaradnak szőrösödni. Mert az örmény férfiak majdnem mindegyike olyan szőrös, gyapjas, akárcsak a medve. Na, barátom – mondta Petőfi –, ezek aztán igazán mesébe illő csodálatos dolgok, és jóízűen elnevette magát. Aztán még aznap elindult meglátogatni a feldicsért várost. Indulás előtt még ezzel toldotta meg szavait Medgyes Lajos:

– Ezt az örmény várost a németek, a kis Schönbrunnhoz szokták hasonlítani, amely az osztrák császár Bécsben lévő kastélyának óriási, legszebb, leghíresebb mesebeli parkja. (Bizony – mesélték az egykori örmények –, valaha ez igaz is volt.) Erre aztán Petőfi, a barátja kocsiján leszekerezett Désről Szamosújvárra. Elsősorban arra volt kíváncsi, a mesebeli város híre mellett, hogy abban a dúsgazdag örmény városban, melynek neve latinul Armenopolis és németül Armenienstand, vajon mit susog az örmények fejéből és szájából, a vihar előtti forrongás szellője.

Miután megérkezett, besétálgatta a város főbb utcáit, és végig nézegette a barokk stílusban épült szép örmény házakat. Aztán ellátogatott a város híres, szép vadregényes parkjába is, onnan visszatért a város akkori főutcájának nevezett Víz utcába, és az ott lévő kis vendéglő előtt álló kis kőpadra leült pihenni. Az a vendéglő, ahol akkor Petőfi üldögélt, ma az a ház a Bábolna utca 16. számának felel meg. Igaz, emléktábla ott nem őrzi helyét és nevét, de az én gyermekkoromban az öreg szamosújváriak emlékezetében még frissen élt emléke. Ha, olykor ott elhaladtam édesapámmal, kalapot emelt és ekképpen szólt hozzám: „Na, látod, édes kisfiam, Pista, nézd, ott ült egykor régen az 1848-as nagy magyar szabadságharc forradalmának a világhírű, halhatatlan költője, Petőfi Sándor.

Amint a költő ott tűnődve ült és a járókelő embe-

reket figyelte, beszédeiket hallgatta, ezt mondogatta magában: „En amint itt nézem, látom az üldögélő és sétálgató örményeket, amint egymás közt csevegnek, úgy érzem magam, mintha az örmények magyarországi Jeruzsálemének fővárosában, vagy a muszlimok Mekkájában volnék, Mohamed szülővárosának zárandokhelyén. Itt minden csendes, mozdulatlan.”

Az utcán, a vendéglőben és a vendéglő előtt üldögélő nagy hasú, vastag arany-óraláncos, pipázgató örmények egyébről se beszélgetnek, csak a nagy zsíros üzleti ügyeikről. S amint ott üldögélt, majdnem elunatkozva, fejében a forró, forrongó gondolatok úgy kergették egymást, mint őszi szélben a fellegek. Aztán kesernyés szájjal ezt jegyezte be egyáltalán nem hízelgő szavakkal a naplójába a szamosújvári örményekről:

– Barátom – szóltak e szavak Medgyes Lajos barátjának –, részemre itt ebben az örmény városban, semmi említésre méltó esetet nem észleltem. Talán hacsak az nem, hogy néhány keleti típusú arcvonásokkal bíró nagyon szép örmény asszonyt láttam sétálgatni az utcán. Az örmény férfiak amint egymás közt kevergették kártyáikat és kortyolgatták borukat a Korona vendéglő előtt lévő asztalokon, társalgásuk beszédének témái, egyéb sem volt, mint féltett vagyunk, hogy valami oknál fogva csorbát ne szenvedjen. Féltett vagyunk miatt inkább császári elvűek. S ha valamelyiknek a száján kiszaladt a szabadságharc szava, akkor is a nagy üzleti lehetőségekre gondoltak.”

Az egyik pipázgató örmény atyafi, amint a vendéglő előtti padon üldögélt, és Petőfi nevét emlegették, ekképpen szólt az egyik társához: „Te Placsin-t barátom! Mit szólsz, vajon ez a Kossuth Lajos, és az a nem tudom milyen Petrovics, vagy Petőfi mit kavarják a békességet, mit acsarkodnak a császár ellen?”

– Úgy látszik, hogy egy kicsit viszket a nyakuk, azért nem férnek a bőrükbe.” Na ilyen szavakat is kellett hallania Petőfi fülének, amint a szabadságharc előszelét szerette volna ízlelgetni az örmények Jeruzsálemében – mesélte egy alkalomkor Gabányi János (1910–1996), a város helytörténésze, jó barátom. Aztán Petőfi miután egy pár órányit időzött Szamosújvárt, útját Kolozsvár felé vette, ahová még aznap estére megérkezett. Ott a város ifjúsága fátylas zenével üdvözölte látogatását.

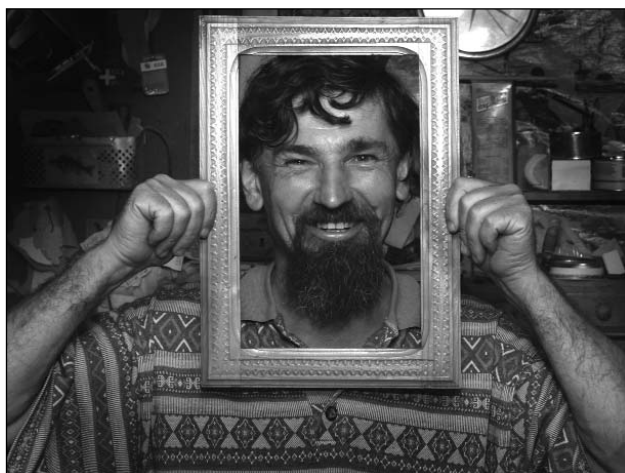
– Na, bizony az is igaz, – mesélgették a város öreg örményei –, hogy ha tetszik, ha nem, de a szamosújvári temetőben a Rózsa Sándor sírhantján kívül, amelyre Március 15-én virágcsokrot lehetne tenni, 1848-as örmény atyafi sírhantja nem domborul.

No, de mindezek után a kedves olvasó nehegy azt higgye, hogy ez azt jelentené, mintha a szamosújvári örménytemetőben a Rózsa Sándor sírhantján kívül nem domborul 1848-as sírhalom, a város akkori örményei nem lelkesedtek volna a magyar forradalom szelleméért. Ha az akkori szamosújvári örmények közül nem is ismeretesek kiemelkedő 1848-as magyar szabadságharcos nevek, azért az örmény-magyar származású más testvéreik között voltak akik lángoló honszeretettel már a forradalom kitörése első napjától jeleskedtek, csillogtatták kardjukat a harcmezőn. Ezek a magyarörmények aranybetűvel írták be a nevüket a magyar nemzet 1848–49-as szabadságharcának történelmébe. Íme azok a nagy nevek, akik a szabadságharc vérzivataros napjaiban

villogtatták kardjukat:

– Kiss Ernő (1800–1849) honvédtábornagy, a magyar szabadságharc hőse, aradi vértanúja,
– Lázár Vilmos (1815–1849) honvédezredes, a magyar szabadságharc hőse, szintén aradi vértanú,
– Czetz János (1822–1904) honvédtábornok, a magyar szabadságharc hőse, Bem tábornok (1794–1850) vezérkari főnöke, aki egy szamosújvári örmény kereskedőcsalád sarja volt, Gidófalván született. Buenos Airesben szobra van, ő alapította meg 1870-ben az argentin katonai akadémiát, melynek huszonöt éven át, nyugdíjazásig igazgatója volt.

Na, de ezek mellett bizonyos, hogy még több kisebb hírű magyarörmény hazafi is, vitézül forgatta kardját a magyar 1848–49-es szabadságharc napjainak tüzeiben.

KOLOZSI GERGELY ISTVÁN

Farkas László fotója

Erzsébet, a kedves Árpádházi Szent Erzsébet az irodalomban

„Igaz voltál – így neveznek,
Megtetszettél istenednek
Királyi fán bájos ág!”

(13. századi feljegyzés)

Az 1207-ben született Árpádházi Szent Erzsébet életét lépten-nyomon legendák övezték körül. Királyi család sarja, II. András és Meráni Gertrúd gyermeke. Egy legenda szerint már születésekor megövendölték, hogy rendkívüli ember lesz.

Klaniczay Gábor könyvéből (Az uralkodók szentsége a középkorban) megtudhatjuk, hogy Erzsébet gyermekkora a korabeli erkölcsi szokásoknak megfelelően zajlott: négyéves korában eljegyezték Türingia hercegével, IV. Lajossal. Neveltetése ettől kezdődően Türingiában történt. Elsajátított minden szükséges etikettbeli ismeretet, majd 1218-ban férjhez ment. Dümmerter Dezső Az Árpádok nyomában című könyvében hangsúlyozza ki, hogy a fiatalasszonyban a vér nem vált vízzé. Az Árpádházból származó leány kitűnően tudott lovagolni, ha kellett a férfiakkal is felvette a versenyt. Egy olyan korban, amikor az illem megkívánta, hogy az asszonyok külön, félrehúzódva étkezzenek, ő férje asztalához ült, egészen természetesen adott hangot érzelmeinek, nem rejtette véka alá, hogy szereti férjét. Házasságukból három gyermek született.

1227-ben özvegyen maradt. Sógoraival összevesztett, a wartburgi udvart elhagyta, koldulással és kétkezi munkával akarta magát fenntartani. Özvegyi jussából Marburgban kórházat építtetett, és leprás betegeket ápolt. Dietrich von Apolda beszámolója szerint Erzsébet amikor arra került sor, hogy özvegyi jussát kikérje, ekképpen nyilatkozott: „Váratat, vá-

rosokat, erdőket és földeket, melyeket szükségképp befonnának és széttépnének (2 Tím. 2, 4.) nem akarok. De ami jogosan özvegyi jussként megillet engem, azt kérem, fivérem kegyelméből adják meg, hogy használhassam, bírhaszam, és fogadalmi adományra kedvem szerint fordíthassam kedvesem és a magam üdvösségéért”.

A jussból Marburgban ispotályt létesített. Szintén özvegyisége idejéről tudjuk, hogy amikor épp nem a szegények istápolásával volt elfoglalva, akkor gyapjút font, amit egy kolostorból küldtek neki, s a pénzt, amit a gyapjúért kapott a szegényeknek adta.

1231 novemberében Erzsébet megbetegedett. Utolsó napjaiban is vidám és jólelkű volt. Elajándékozta a még meglévő holmiját, s vigasztalta a mellette lévő nővéreket. 16-án éjfél körül halt meg. Marburgban temették el, s már négy évvel halála után, 1235-ben szentté avatták. Ha élethű képet akarunk róla, akkor nem szabad megfeledkeznünk utóéletéről sem, hiszen egy szent élete a földi élet után teljesedik ki.

Szent Erzsébet emlékezetéről: ünnepét 1670-ben vették föl a római naptárba temetésének napjára, november 19-re. Az 1969-es naptárreform alkalmával ünnepét visszatették november 17-re, halálának napjára, Magyarországon azonban maradt az eredeti napon, ma az egyik leggyakoribb magyar lánynév az Erzsébet.

Erzsébet tisztelete a 13. századtól nagyon gyorsan elterjedt egész Európában. Egymás után alakultak a Szent Erzsébet-kórházak, templomok, kápolnák és kolostorok. Az egyik legismertebb Szent Erzsébet tiszteletére szentelt székesegyház a kassai

Árpádházi Szent Erzsébet

Szent Erzsébet-dóm. Budapesten a VII. kerületben 1931-ben Erzsébet halálának 700. évfordulóján a Szegényház teret, melyen Szent Erzsébet tiszteletére emelt templom áll (Steindl Imre műve), átnevezték a szent legendája nyomán Rózsák terére. A Magyar Római Katolikus Egyház Erzsébet ünnepnapjához közel eső vasárnapon minden évben gyűjtést rendez a rászorulóknak javára.

A bogotai székesegyházat is az ő tiszteletére szentelték fel. Ferenc József 1898. szeptember 17-én felesége emlékére és Szent Erzsébet tiszteletére Erzsébet-rendet alapított.

Legendavariánsok

A Szent Erzsébetről szóló legendákat több korszakra lehet osztani: voltak olyan csodás esetek, amelyek gyerekkoráról mesélnek, mások a fiatalasszonyról szólnak, de találunk olyat is, amely özvegysege idejében történt. Sőt, mint az a szentekkel lenni szokott, órála is maradtak fenn olyan legendák, melyek arról számolnak be, hogy Szent Erzsébet halála után is tett csodákat.

Gyermekkorában már kitűnt játszótársai közül: „Vidám gyermek volt, de ha játék közben elfáradt, a vár kápolnájának csöndes magányába húzódott. Ilyenkor, ha játszótársai utána mentek, el kellett énekelniük az Ave Máriát, mert csak utána volt hajlandó ismét játszani velük.” Kedvessége, jósága, valamint Istenbe kivételes embert faragott belőle. Érdekes csodákat jegyeztek le róla, mint például: a rózsacsoda, a köpenycsoda és a leprás megsegítéséről szóló csoda

A rózsacsoda néven lejegyzett eset gyermekkorában történt. Ez a történet egy olyan jótékonyági jelet örökített meg a hercegnő életéből, amikor titokban élelmet akart vinni a szegényeknek, de út-

közben találkozott apjával, aki számon kérte, mit rejteget kötényében. A megrovástól való félelme arra készítette a kis Erzsébetet, hogy hazudjon. Azt felelte: rózsákat rejteget kötényében. Amikor kitérta valóban rózsák kerülnek elő. Az Erdy-kódex (1526–1527) szerint: „Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy mint senki ne látná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elében az szegényeknek. És íme elől találá az ő atyja, csodálkozván rajta ennen maga, mit járna és hová sietne. Megszólajtá őtet: »Fiam, Erzsébet, hova mégy, mit vissz?« Az nemes királ leánya, miért felette szemérmes vala, nagyon megszegyenlé magát és megijede, és nem tuda félelmében egyebet mit felelni: »Ím, rózsát viszök.« Az ő atyja kedég mint eszös ember meggondolá, hogy nem volna rózsavirágzásnak ideje, hozjá hívá, és meglátá kebelét, hát mint szép rózsavirág az aszjú apró portéka.”

A köpenycsoda leírását Dietrich von Apolda művéből idézem: „Egyszer egy nagy ünnepség alkalmával, mikor nemesek és lovagok tömege érkezett az uralkodóhoz, Wartburgba, és a nagyszabású étkezésre összegyűlve arra vártak, hogy a lakomán megjelenjen a királylány, az uralkodó hitvese, történt, hogy igen soká késett a palotába sietőt ugyanis a lépcső alján fekvő koldus szólította meg, erőszakosan kiabálva, hogy könyörüljön rajta. Ekkor a lépcsőről megpillantotta a szegényt. Nincs időm, és nincs nálam ajándék sem, amivel segíthetnék rajtad, mondta. De az csak egyre jobban kiabált, hogy kapjon valamit. Erre ő levette a drága köpenyt, amelyet viselt, átnyújtotta a kiabálónak. Amit az csodálatos gyorsasággal magára kanyarítva eltűnt. Az étkezőgő azonban ott áll vala az összes nemes előtt így szólt az őrgrofhöz: Most ítélje meg az én uram (Kir. 5,21.), egyezik-e a józan észszel, hogy az ő szeretett felesége, a mi úrnónk ilyen galibába sodorja a lakomáját, és ennyi előkelőség mulatságát rontja el. Most már egy koldust öltöztetett fel, saját köponyegét adta rá. Mire a fölöttébb józan uralkodó édesen elmosolyodott, s a nemesek gyülekezetét otthagytá, hogy megkeresse hitvesét. Egy teremben ráelve így szólt hozzá: jössz-e velem étkezni, kedvesem? (Énekek. 5,1.) És ő: Kész vagyok, ha akarod, drága fitérem. De az: hol a köpenyed? Kérdé. Ime ott van a fogason. Keresve a kis szolgáló meglelte a fogason a köpenyt, melyet a szegénynek adott, és amelyet az égiek visszahoztak. Felőve ezt az angyali asszony, besietett a lakomára. A mennyei Atya úgy felruházta Erzsébetet, az ő lilomát, ahogy Salamon legnagyobb dicsőségében sem tudta volna (Mf. 6, 28–29).”

A leprás megvendégléséről szóló legenda Erzsébet irgalmasságának legkiemelkedőbb példája. Arról szól, hogy egy alkalommal Erzsébet megfürdet, és saját ágyába fektet le egy szerencsétlen leprást. Az Erdy kódex ekképpen szól erről a jeles eseményről: „Történék egy napon, mikoron ura honn nem vala, hogy undok poklost megfereszte önnön házában és nyugtatá el ő urának úrfiúi ágyán két lepedő között. És azonközben juta haza az ő vitéz ura, íme nagy bosszú panasszal eleibe esének az öregek; kezdék nagy erősen vádolni az szent asszonyt, hogy tékozló volna és nem tartaná takarékosan ő urának jószágát, szolgálit is megölné éhelszoméhal, és mindenestül fogva gonosz életű volna. Mondának annakfelette: Ha pedig nemes uram, szavunkat nem hiszed, menj le bé ágyasházadba és egy nagy, szörnyű undokságos poklost találsz úrfiúi ágyadon nyugodni. Am lássad, ha mind ilyen szertelen dolgokat el kell engedni.”

Értékek

Az Erzsébet korabeli értékrendszer az egyházi erkölcsi követelményrendszerhez idomult. A vissza-

vonult, befele forduló élet, az önmegtartóztatás, a másokon való önzetlen segítség számítottak igaz értékeknek. A társadalom becsülte, ha a hercegnők segítőkészek, jótékonykodók voltak, de ez még nem emelt senkit a szentek sorába, csak egy bizonyos kereten belül adakoztak, nem léptek túl korlátaikon. Erzsébet nem csak adakozott, hanem mindenét szétosztotta, nem csupán jótékonykodott, hanem saját ágyába is befektette a beteg embert. Azt is szem előtt kell tartani, hogy az ilyen magatartásra felfigyeltek más előkelőségek is, sőt rosszállásuknak is hangot adtak. Hiszen ha valaki túl segítőkész, az épp úgy feltűnik, mintha túl gonosz lenne. Erzsébet igazi nagyságát csak post mortem koronázta tisztelet, míg élt bár látták, hogy tettei önzetlenek és csodálatosak, mégis inkább hátráltatni, leállítani szerették volna mind rokonai, mind pedig a körülötte élő előkelőségek.

Erzsébet jótékonykodását a kor emberei nem nézték el megrovás, vádaskodás, csípős megjegyzések, testi bántalmazások nélkül. Gyakran volt kitéve irigyei áskálódásának, gorombáskodásának.

A gazdagok szokását a szülés utáni megtisztulás heteiben sem követte. Nem öltött magára drága ruhákat, sem pompás nyakéket, sőt amikor a hat hét kitelt, egyszerű ruhában vitte gyermekét templomba, egy bárányt meg egy gyertyát ajánlva fel a bemutatás alkalmából. Amikor hazaért, még ezt az egyszerű ruhát is elajándékozta egy szegény asszonynak.

Míg mások finom falatokat fogyasztottak a királyi asztalnál, Erzsébet beérte egyszerű szolgálói eledellel: száraz, vízbe áztatott fekete kenyérral. Hogy nehogy babonassággal vádolják, gyakran megforgatta a tálján heverő ételt, de nem evett belőle.

A szegények sírját is felkereste. Áhítatos lelkülettel sietett a szegények temetésére, és sajátkezüleg varrt ruhába öltöztette az elhunytat.

Az Erzsébet legendák könyörületességről, önfeláldozó és határtalan szeretetről szólnak, mintegy előljáró példát teremtenek a kor embereinek. De vajon mi az oka annak, hogy egy mindössze 24 évet élt embert ma is feledhetetlen tisztelet, szeretet, rajongás övez körül?

Ahhoz, hogy a választ megtudjuk, a halála utáni csodákat is meg kell figyelni. A ciszterci szerzetessel történt csoda: *„Ennek a temetésnek másnapján egy ciszterci rendi szerzetes járult a sírhoz, és teljes hittel főhászkodott Szent Erzsébet által a mi Urunkhoz, Jézus Krisztushoz. Ez a szerzetes már több mint négy éve gyengélkedett, szívbajban és elmebetegségben szenvedett. A szomorúak vigasztalója által megszabadult; ezt esküvel is megerősítette.”*

A feltámasztott leányról szóló csoda: *„Esztergomban, mely tudvalevőleg Magyarország fővárosa, bizonyos köztisztületben álló embernek lánya, még gyermekkorú, meghalt. A halála miatti nagy fájdalomtól apja és anyja igen elszomorodott. A legkeserűbb könnyek és nagy zokogás után feltették a ravatalra, hogy ott nyugodjék, majd egymás közt beszélgettek szerencsétlen halálának siralmas esetéről. E szomorú szavaik közben az elcsigázott anya egy kis időre elaludt, és lelkének ebben a megnyugodott állapotában hallotta: a meghalt lányt késedelem nélkül vigyék el Németországba, Szent Erzsébet sírjához. Felébredve, bizalmat nyerve az Úrban, így szólt férjéhez: Semmi esetre se engedjük át lánykánk kis testét a sírnak, hanem vigyjük el Szent Erzsébethez, akit annyi csodával ékesített az Úr, hogy az ő közbenjárására életre keljen az Üdvözítő nevé-*

ben. Történt tehát kora reggel, amikor a kis test temetését tervezték, hogy az apa és az anya a templomba már elvitt, felöltöztetett holttestet mindenki ámulatára felkapták, hogy a Szent Erzsébet küszöbéhez vezető útra levigyék. Nagy fáradsalmak közepette már megtettek 30 napi utat, mikor az irgalmas Isten, látva hitüket (Mt 9,2) és hallva sóhajaikat, Szent Erzsébet érdeméért visszaküldte a lelket a leányka testébe.” (Dietrich von Aplsoda: Szent Erzsébet élete)

Élt egy Frigyes nevű ember a mainzi egyházmegyében, aki nagyon jól tudott úszni. Egyszer fürdött valahol, és kicsúfolt egy koldust, akinek Szent Erzsébet adta vissza a látását. Megvetően vizet fröcskölt az arcába. Az felbosszankodva így szólt: *„A szent aszszony, aki nekem visszaadta a látás kegyelmét, álljon értem bosszút rajtad úgy, hogy innen csak holtan, vízbe fúl-tan kerülj ki! Az a koldus átkát semmibe véve óvatlanul vízbe ugrott, de ereje teljesen elhagyta és nem tudott segíteni magán. Mint egy kő, leszállt a mélybe. Hosszú idő múlva találták csak meg, és holtan húzták ki a vízből. Ekkor nagy jajveszélés támadt fölötte, s néhány rokona fogadalmat tett érte Szent Erzsébetnek, és áhítatosan kérték segítségét. Rögtön visszatért belé a lélek, élve és egészségesen kelt fel.* (Jacobus de Voragine: Szent Erzsébet)

Szent Erzsébet személyisége a 13. században sok legendaírók foglalkoztatott. Mind a tübingiai, mind a magyar legendaírók különös figyelemben részesítettek. A különleges figyelmet valószínűleg az élete során elnyert népszerűség mellett királyi származásának is tulajdoníthatjuk. Származása ugyanis megteremtette a híressé válás lehetőségét, hiszen egy hercegnő minden korban a figyelem középpontjában álló személyiség volt. A tiszta szívből jövő jósága, segítőkészsége pedig kiemelte a hercegnők sokaságából, és oly mértékben népszerűvé tette, hogy a korabeli pápa is fölfigyelt rá. Halála után négy évvel (1235-ben) szentté avatták.

Ahhoz, hogy valakit szentté avassanak, több feltételnek meg kell felelnie: mindenképp előtte az illető személyiség halott kell legyen. A szenté avatásra kijelölt emberről vaskos kötetnyi csodával határos eseményről szóló beszámolók, jótékonyági megnyilatkozások kell lejegyzésre, kerüljenek. Erzsébetről gyóntatója, Konrad von Marburg készítette el a szentté avatáshoz szükséges *Summa vitae* (*Brevis narratio de vita*) cím alatt emlegetett munkát.

Árpádházi Szent Erzsébet alakja nemcsak a szentek életét megörökítő egyházi írókat foglalkoztatta, a költő Szentimrei Jenő Verses magyar krónikájában is emléket állított neki a múlt század húszas éveiben:

*„Csodálatos egy történet:
Árpádházi Szent Erzsébet
Könnyet törölt, sebet ápolt.
Özvegyet, árvaát istápol.”*

Egy falu utolsó percei?

Petek a változó időben

Petek Székelyföld egyik peremfaluja, Hargita és Brassó megye találkozásánál terül el, a Verófény-tető lábánál. Orbán Balázs szerint Petek az egykor ott lakó Petki családtól kapta nevét, ám az általánosan elfogadott álláspont szerint ez fordítva történhetett, azaz a család vette fel a helység nevét, ahogy ez más esetekben is lenni szokott pl. Kányádi, Derzsi, Aradi, Szatmári stb. Tehát a falu nevének kialakulására más magyarázatot kell keresnünk: a Péter személynév kicsinyítő képzős alakja. Más magyarázat szerint a falu neve latinul (és románul is: Petecu) foltot jelent. Petek magyar település a szász és román falvak között, amolyan magyar foltnak tekinthető a többi nemzetiség közt.

Petek történelméből nagyon kevés írásos emlék maradt meg. Azt a keveset – ami még az emberek tudatában él, vagy könyvtárakban fellelhető – próbáltam összegyűjteni. A falu határának kijelölése a szászok betelepítése előtt történt (II. Endre király uralkodása alatt 1141–1162). Az 1336–39-es pápai tizedösszeírásban elvileg minden falunak szerepelnie kellett; ha egy falut mégsem említettek annak két oka lehetett: vagy nem létezett akkor még az adott település, vagy két szomszédos falu közös egyházközségbe tartozott. Valószínűleg az utóbbi eset érvényes Petekre. Így a falu első írásos említése 1478-ból való, Mátyás király egyik leveléből. Kronológiailag a következő adat az 1650-es évekbeli török-tatár járásokról maradt fent. Az Erdélyt végigpusztító sereg Peteket sem kerülte el. A helyi szájhagyomány még mindig őrzi a menekülések emlékeit és azt, hogy olyan sokáig pusztított az ellenség magyar földön, hogy megtanulták az itt élők nyelvét. Még egy mondattörredék is fennmaradt, amivel az elbújt falusiakat próbálták előcsalogatni a tatárok. Ez így hangzott: „gyertek elő, elmentek a kutyafejű tatárok”.

Nem sokkal a török-tatár sereg dúlása után, 1689-ben német katonák fosztogatták a vidéket. Ugyan Petek nem esett közvetlenül az utukba, néhány fellovagoló katona komoly károkat okozott, azonkívül még tíz szekér szénát és ötven veder bort követeltek. A falu Petki N. Zsigmondtól kölcsönkérve tudta megadni, ám a kölcsönt csak 112 év múlva tudták visszafizetni a szegénység miatt.

Az első világháború kitöréséig a járványokat és az időjárás viszontagságait figyelmen kívül hagyva, a falusiak nyugodtan élhették mindennapjaikat. De 1914-ben a faluból 268 személyt vittek katonának, amiből 36-an meghaltak. A templomkertben felállított emléktáblán szerepel mindannyiuk neve. 1916. augusztus 31-én a románok betörték a faluba. A magyar és a román hadsereg között Szászbuda, Petek és Kányád vonalán történt meg az összecsapás szeptember 15–16-án, amiből a magyarok kerültek ki vesztesként. Nem is nyerhettek, mert a román támadás váratlanul érte az országot, a magyar csapatok az olasz és orosz frontokkal voltak elfoglalva, s csupán a határórség szegült szembe. Az ütközet után 10-12 ezer lovas és gyalogos vonult a 844 létszámú faluba ellátást követelve. Ugyan október 7-én sikerült a magyaroknak visszaverniük őket, az általuk

hátrahagyott kár hatalmas volt. 1920. június 4-én Trianonban a győztes nagyhatalmak a veszteseknek mondott országokra ráerőszakolták a világ legaljasabb békéjét, ami nem volt más, mint az újabb háború kirobbantó oka.

1940-ben a második bécsi döntés nyomán, a román–magyar határt a falu szélén, a fenyvesnél húzták meg. Petek Romániához tartozott. Amikor arról kérdeztem a helybelieket, hogyan hatott életükre az itt húzódo határ, több emlékkal, történettel feleltek. Volt, aki azt mesélte el, hogy a színmagyar faluban nem volt szabad magyarul beszélniük. Az illető akkor gyerek volt, iskolába járt, az iskolatársaival az udvaron játszottak és beszélgettek – természetesen magyarul, hiszen más nyelvet nem ismertek –, amiért a tanítójuk úgy elverte őket, hogy most még 67 év után is élénken emlékeznek rá. Olyan elbeszélő is volt, aki arról mesélt, hogy ugyan a falu Romániához tartozott néhány legelő és szántóföld a határ túlsó oldalára került, így a földek gazdáinak megengedték, hogy bizonyos napokon átléphessék a határt a földeket megművelni. Ő gyerekként azzal játszott, hogy ugrott a határ egyik oldaláról a másikra, de amikor a hazamenetelre került sor nem akart visszamenni „román földre”, ahol idegen nyelven kellett beszélni. Voltak azonban ennél komolyabb határátlépések is. A határőrök az iskola épületében laktak, és ha csak megsejtették, hogy valaki készül átszökni a határon, máris vitték a börtönbe. A súlyos büntetések ellenére sokan átszöktek Magyarországra, volt, aki vitte a családját is, de legtöbbször a férfiak gyerekeiket, feleségüket hátrahagyva, egyedül mentek a jobb megélhetés reményében. Arra is volt példa, hogy néhányan visszaszöktek találkozni a családjikkal, vagy a család szökött át hozzájuk látogatóba. Ám ezek a találkozások nagy kockázattal és sokszor súlyos következményekkel jártak.

A második világháború után új korszak kezdődött. Amit a törökök, tatárok, németek, jégesők, járványok nem tudtak véghezvinni, azt elérte és megtette a kommunizmus, a kollektív, ami csaknem elpusztította a falut. Az államnak sokszor minden termést be kellett szolgáltatni. A gyűlölködés is elkezdődött, hiszen a kulákoknak kinevezett embereket szinte kötelező volt megvetni és kigúnyolni. A kommunizmus alatt a föld elértéktelenedett, az erkölcsök tönkrementek. A falubeliek meg kellett szokják a lopást, különben éhen haltak volna saját szülőföldjükön. A közeli városok Székelyudvarhely, Segesvár, Brassó könnyebb megélhetéssel kecsegtették a szolgásgorba szorított falubelieket. Így tömegessé vált a kivándorlás.

Oktatás és iskola

Az iskolaalapítás pontos dátuma nem ismert. Fennmaradt azonban egy levélrészlet az 1600-as évekből, ami azt írja le, hogy a petki tanító mit adományozott a lelképásztornak. Ebből a levéltörédből következtethetünk arra, hogy ebben az időben már szervezett oktatás működött a faluban. Természetesen ez az iskola még nagyon kezdetleges volt és

Régi petki ház

nem is tekinthető állandónak, mivel az évszaknak megfelelő munkálatok miatt sokszor hosszabb megszakításokat kellett beiktatni, mert a fiatalokra szükség volt a mezőgazdaságban, állattenyésztésben és a házkörüli munkák elvégzésében.

1808-ból való az első hiteles iskolai feljegyzés. Az ekkor tanuló fiúk száma 30. A következő években a diákok száma egyre növekszik, 1880-ra már a 125-öt is eléri. Az iskolában tanított tantárgyak: olvasás, írás, vallás, történelem, hazai történelem, számolás és ének. 1892-ben az esperesi hivatal óvoda indítását szorgalmazza. Ugyanebben az évben megalakul a Mértékletességi egyesület, ami a felnőtteket kívánta oktatni. Itt színdarabokat tanultak be, amiket a falu jeles eseményein, ünnepein mutattak be, színesebbé téve a nem mindennapi alkalmakat. 1925-ben olvasóköri indul, kezdetben kéthetként, majd hetenként. Ezek az alkalmakon a tanító vagy a pap olvastak fel különböző szórakoztató és oktató jellegű műveket. 1928-ra – 36 évvel a kérelmezés után – megnyílik az óvoda.

Volt olyan év, amikor 6 tanár, 1 tanító és 2 óvónő tanította a petki gyerekeket, ma már az I–IV. osztályos elemi iskola egyetlen összevont osztályába 15 gyerek tanul; közülük 10-en cigányok. Innen 10 felső tagozatos elemista jár át a kányádi iskolába, jelenleg egyikük édesapja hordozza őket, korábban szekérral mentek iskolába. Az iskola épületének fele romokban áll, még az ablakkeretek is hiányoznak.

Templomok

A szájhagyomány őrzi egy 1200–1300-as évekből való fa vagy kőtemplom emlékét, amely a temető mellett állhatott. Ennek írásos bizonyítéka nincsen.

1580-ban kezdik építeni az első dokumentált templomot, amit később teljesen újraépítenek. 1632-ben kapja a falu az első lelképásztortát. 1820-ban újraépítik a templomot, az előző helyére. Ez a templom ma is áll, többször renoválták is (1897, 1911, 1994, 1998). Petek szinte teljesen református falu. Ma a lelképásztor becslése szerint 194 református lakosa van Peteknek, ami megegyezik a magyar lakosok számával. 1930-ban építettek egy ortodox templomot, amit azonban zárva tartanak, mert nincsenek, nem is voltak hívei. A templom előtt álló faharanglábról leszerelték még a harangot is.

Járványok és egészségügy

A faluban nincs orvos, nem is volt soha. A legközelebbi orvosi rendelő Szászerkeden van, kb. 8 km-re a falutól. A súlyos betegségben szenvedőket szekéren a székelyudvarhelyi kórházba szállították. A szüléseket a bábák vezették le, amiért cserébe gabonát kaptak. Szakképzett orvosok és ápolók hiányában nagyobb volt a gyermekhalandóság és kisebb az átlagéletkor, de a természetes gyógymódokat jobban ismerték. Sokszor sikeresen gyógyítottak különböző füvek segítségével. A tudatlanság miatt könnyen kialakult a babona, ezért sokszor varázsszavakkal vagy különböző boszorkányos praktikákkal igyekeztek segíteni a betegnek. A járványokkal szemben védőoltás és gyógyszer hiányában tehetetlenek voltak. Pusztított itt pestis, himlő, kolera, vérhas, tüdőgyulladás stb. Ugyan igyekeztek különböző módszerekkel megakadályozni a járványok továbbterjedését (ésszerűekkel pl. a himlőben elhunyt gyereket nem nyilvánosan temették; és babonásokkal: éjfélkor egy ruhátlan gyerek felmászott a kerítésre és egy mondókát kiabált, aminek a lényege az volt, hogy a betegség azt a házat elkerülje és arra ragadjon, aki a beszélőt hallja).

Dolgos hétköznapiak

A falu választotta vezetőjét: a bírót, aki hozta magával segédjét a kisbíró. Az egész falut érintő közügyeket télen a faluházban, nyáron a sétatertben egy falugyűlés keretén belül beszélték meg. Az itt hozott döntéseket a dobos vagy kürtös kihirdette a faluban. Ilyen közügyek voltak például a legeltetés, a kaláka, az útépités stb.

A legeltetés jogrendszer alapján történt, vagyis minden állattartónak ki volt osztva egy bizonyos méretű legelő, ahol bizonyos számú marhát legeltethetett. Ha valaki több marhát szeretett volna legeltetni, mint amennyire legeltetési joga volt, azt a területet meg kellett váltania. Más falvaktól eltérően a falu határában nem a szántóföld körül volt a legelő, hanem fordítva. Ennek oka a medvék, farkasok és cigányok voltak, akik fenyegették a csordát.

Az utakat kalákában építették. Minden családnak ki volt osztva, hogy mekkora kőhalmot kell összehordania. Ezt a kavicskupacot prizmának nevezték, az összehordás után a falu előljárói lemérték, és ha megfelelő mennyiségűnek találták, akkor szétterítették a kavicsokat az úton. Egy helybéli elmondása szerint olyan sima út volt, hogyha a gyerekek játék közben karikát gurítottak végig rajta, a karika nem pattant fel. Ennek a jó útnak ma már nyomát sem látja az arra járó. A kutakat mindig a fiatal legények tisztították ki, minden tavasszal. Ugyanis ameddig a falu összes kútja nem volt kitisztítva, nem szervezhettek bált.

Kalákában vagyis közösen építettek házakat és középületeket. Így épült a jegyzőség, a csendőrség, az iskola, a templom és 1970-ben a kultúrház is.

A ruhának, ágyneműnek való anyagot maguk állították elő, általában kenderből. A kender több munkafolyamaton (nyűvés, áztatás, szárítás, kitörés, tilolás, gerebenezés, fonás stb.) ment keresztül, míg szabható, varrható anyagot nyertek belőle. A munkát általában énekléssel, táncolással, beszélgetéssel, kártyázással, multságokkal próbálták változatosabbá tenni, aminek helye a fonó volt. A fonóba a legények, férfiak csak este mentek, gyakran berbécsek,

batyukának öltözve, így ijesztgetve a lányokat.

Ünnepi szokások

A lakodalmat általában szombaton tartották. A lakodalom reggelén a lányos háztól szekérrel vitték a legényes házhoz a hozományt, amiről leltárt is készítettek a vőlegény és annak szószólójának aláírásával. A lakodalmi ételeket a rokonok és szomszédok készítették, az alapanyagokat a vendégek adták. A lakodalmi előkészületekhez tartozott a jugatófa-készítés, amit fiatal asszonyok és lányok állítottak. A jugatófa rendszerint fiatal kőrísfafa teteje volt, amit kaláccsal, színes papírral díszítettek. A lakodalom délután 2-3 órakor kezdődött. A templomi szertartás után az ifjú pár és néhány leány szekérre ültek és végigjárták a falut, közben a jugatófával integettek és csujogattak. A „menyasszonyjáratás” után elkezdődött a vacsora, majd az ajándékozás és a menyasszonytánc, ami a mulatság kezdetét jelentette.

A radina szokása abból állt, hogy a gyermekágyas asszonyoknak a falubeliek szerre főtt ételt vittek, általában hús és zöldséglevest, hogy a kismama hamar erőre kapjon.

A lányok a hozzájuk vendégségbe járó legényeknek a nagyobb vallási ünnepeken zsebkenőt varrtak. A zsebkenő négy sarkába egy-egy virágcsokrot hímeztek, a szélébe keskeny szalagot fűztek, amiből csokrot kötöttek. Ezután ráhímezték a leány és legény nevének kezdőbetűit. Mivel egy ilyen zsebkenő elkészítése időigényes volt, segítettek a lányoknak a szomszéd vagy rokon fiatal asszonyok is. A legények cserébe kisebb ajándékokat adtak, gyöngyöt, fülbevalót, tükröt stb.

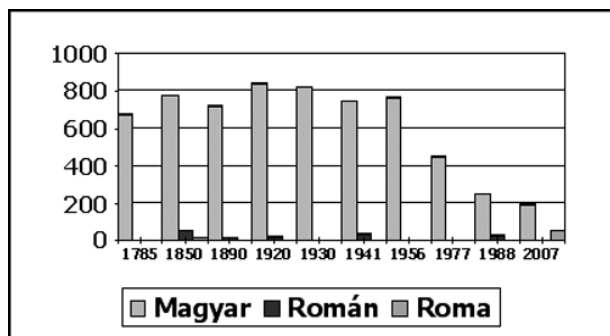
A konfirmáló fiatalok rendszerint székelyruhába voltak. A templomi szertartást egy szűk családi körben elfogyasztott ebéd követte. A konfirmálással nem csak az egyházban kaptak bizonyos jogokat a fiatalok, hanem ettől kezdve a falu felnőtt lakossága is felnőttként kezelte őket. Ekkor mehettek a legények először kocsmába, ahol számos népdalt tanulhattak és mulathattak kedvükre.

A helyi temetések jellegzetessége, hogy a pap a halottat nem a ravatalnál, hanem a templomban prédikálja el. Ezalatt a koporsót a déli portikusban helyezik el, s majd innen viszik ki a sírhoz. Régebb az is szokásban volt, hogy virrasztáskor a halottat anynyi párnára és takaróra fektették, hogy a sirató asszonyok székre állva siratták el a halottat.

Viselet

A petki ünnepi viselet a díszítettségéről híres. A piros hímes szőttesből készülő mellényt, valamint a szőttes szoknya cakkenes fekete bársonyát ezüstszínnű piculákkal meg szalmagyönggyel (üveggyönggy-sorral) díszítik. A viselethez tartozó fehér gyolcs kötélynék a csipke mellett jellegzetes díszítménye a színes virágmintás lapos hímzés. A férfiak fehér vagy szürke székelyharisnyát, gyolcsinget és sötét mellényt hordtak. Konfirmáláskor, szüreti bálkor még mindig felveszik viseletüket.

A peremvidékekre jellemző a gazdag történelem, a sokrétű szellemi és tárgyi kultúra, mivel több népcsoport hatásait viseli magán. Ezért úgy gondoltam, szükséges lejegyezni a falura jellemző szokásokat, összegezni a történelméből ismert adatokat, fényképeket készíteni a szomszéd faluktól nagyban eltérő, de már nem varrt viseletről. Igyekeztem egy általa-

nos képet festeni Petekről, azonban a rendelkezésre álló kevés információ miatt akadnak hiányosságok. A hiányosságok azt mutatják, hogy talán már túl késő összegyűjteni az akkori tudást, mert annak nagy része elveszett, feledésbe merült, ám én úgy gondolom, hogy ha csak egy kis részét sikerül félre tennünk magunk számára belőle, már azzal is gazdagodunk. Habár Petek lakossága egy nyolcadára csökkent és a szokások is egyre inkább feledésbe merülnek, ha valaki keresi, még meglegeli nyomait az eltűnőben levő falu virágkorának.

Dolgozatom során felhasznált forrásanyagok közül a legtöbbet Hegyi János munkáját használtam, melyet negyven év Petken töltött szolgálat tapasztalatából írt meg, és amely csak nagyon kevés példányban jelent meg. Mivel könyvtárakban, könyves üzletekben nem lelhető fel, a petki lelkészi hivatal egyetlen példányát használtam. Továbbá az adatgyűjtés során segítségemre voltak a következő könyvek: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, Szabó T. Attila: Erdély történeti helynévgyűjtése – Udvarhelyszék, Sepsiszéki Nagy Balázs: Székelyföld falvai a XX. század végén. A felsoroltakon kívül használtam a Révai Nagy Lexikont (digitális adathordozóról), Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992) című munkáját és a 2005 és 2006-os falutalálkozón elhangzott beszédeket (szintén digitális adathordozóról). Munkámat nagyban segítették az adatközlők: Bíró Géza és neje (petki származásúak) és Szabó Károly jelenlegi petki pap.

BENCZI MELINDA

Rodler Miklós fotója az almási kastélyromról.

A szentkeresztbányai vashámor történetéből

Hargita megye egyik legmagasabban fekvő kisvárosában, Szentegyházán, található ennek a térségnek az egyik legjelentősebb ma is látható történelmi emléke a szentkeresztbányai vashámor. Ez a műemlék Európában egyedüli, hiszen 1990-ig az egyetlen működő vasverő volt, és romos állapota ellenére, még napjainkban is őrzi az elmúlt századok ipartörténeti hagyományait.

Az első írásos emlékek a székelyföldi vaskitermelésről a 16. századra nyúlnak vissza, viszont feltételezhető, hogy már korábban is voltak próbálkozások a fémfeldolgozásra. A vasat évezredek keresztül kalapáccsal, régi magyar szóval: verővel dolgozták fel, kezdetben kézi kalapáccsal, majd a vízierő és a gőzgépek segítségével is igénybe véve. A hámor szó német eredetű, amely kalapácsot (Hammer) jelent, és elterjedésével ismertté válik az egész Kárpát-medencében. Ebből az időszakból megemlíthetjük a csíkmadarasi, csíkdánfalvi, madéfalvi, tapolcai, csík-somlyói hámorokat, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a térség gazdasági fejlődéséhez.

A Kis-Homoród, a Vargyas és Kiruly pataka által közrefogott helyek is gazdagok voltak vasércben, és ezért korán megkezdődik a vasfeldolgozása, amely az itt élő lakosság egyik jelentős foglalkozásává válik. Erre utalnak a korabeli elnevezések is, mint például a Hammeród, amely a legrégebbi hámorok nevében fedezhető fel. Az írásos források arra utalnak, hogy Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1591-ben Lövétén vashámort adományozott Székely Mózes hadnagyának hűsége és szolgálatai jutalmául. Ezen a vasverőn kívül még mások is működtek a Kis-Homoród mentén, így Homoródmáson, Kirulyban és Homoródszentpálon is. Itt megemlíthetők az erdővidéki vashámorok is, amelyek feltételezhetően később alakultak, de nagyon jelentősek voltak: Magyarhermányban, Bodvajban, Erdőfülén, majd Miklósváron és Nagybaconban is. Ezeknek a hámoroknak a legnagyobb része csak egy-két évet működött viszont volt olyan is, amely több évtizeden keresztül. A környék vasérclelőhelyei közül a lövétei bizonyult a leggazdagabbnak, ezért elsősorban innen bányászták ki a megmunkálásra alkalmas nyersanyagot, amelyeket majd a hámorok dolgoztak fel.

A szentkeresztbányai vasművesség

A vashámor története nem tárgyalható a vasművesség kialakulása nélkül, hiszen szorosan összefügg a két tényező, ezért az alábbiakban egy rövid áttekintést kapunk a szentkeresztbányai vasgyár történetéről, főként Vajda Lajos munkái alapján.

A vasgyártás története az említett térségben, a tőle 8 km-re fekvő lövétei vasfeldolgozásból alakult ki, és Gyertyánffy Jónás nevéhez fűződik. A fiatal Selmechányán tanult szakember nagy lehetőséget látott a vasérclelőhely kiaknázásába és feldolgozásában, ezért 1836-ban többszöri felmérés után nekilátott a vasgyár felépítéséhez. Lövéte határában jelölt

ki erre a célra egy kisebb helyet, amely közelebb volt az Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát összekötő útvonalhoz, ami kereskedelmi szempontból volt előnyösebb. Egy kis olvasztókemence és egy kalapáccsal felszerelt hámor építésével kezdődött meg a termelés. Időközben Gyertyánffy Jónás vasércbányászati és kohászati vállalatában tevékenyen bekapcsolódott családja is, testvére Márton és apja Dávid, létrehozva az úgynevezett Lövétei Bányatársulatot. A hámor működéséhez elengedhetetlen feltétel volt a víz hajtóereje, ezért a Kis-Homoród medrének átalakítására volt szükség, amelyet már a Szentegyházásfalui lakói megteremtettek egy századnyi időszakkal előbb. Ezt a Vargyas patakából és a Halasságból gátak építése által kiszakított vízzel növelték, és a szaporodó fűrészmalmok működésére használták.

A Gyertyánffy család miközben arra törekedett, hogy a gyárat és a hámort felvirágoztassa, egyre inkább eladósodott, és az egyik hitelezőjüket a brassói Demeter Miklóst társtulajdonosként kénytelenek voltak bevenni. Az 1848–49-es szabadságharc idején, Gábor Áron megrendelésére ágyúgolyókat gyártottak, ágyukat viszont nem. Az átvonuló orosz hadsereg megtorlásként feldúlta a gyárat és felgyújtotta a hámort, amelynek egy része le is égett.

1850-ben az egész vasgyár tulajdonjoga az említett hitelező kezébe került, aki szintén lehetőséget látott a vasfeldolgozásban és elkezdte újítani és bővíteni a gyárat. Új területet jelölt ki a vasgyártásra, amely a ma is létező vasgyár helye volt, ahol egy nagyolvasztót, egy öntödét, két hámort, egy asztalos- és egy lakatosműhelyt építtetett. Demeter Miklós váratlan halála (1854) után egy évvel, új tulajdonosa lett a lakók által Újvárosnak nevezett gyártelepnek. Ez a vállalat a Brassói Bánya- és Kohómű RT volt, amelynek igazgatója Manlicher Gusztáv jelentős fejlesztési terveket dolgozott ki a gyár felvirágoztatására. Az egyik legfontosabb szerepe abban nyilvánult meg, hogy az ő irányítása alatt épült fel a ma is látható vashámor. Bár ekkor már kezdtek áttérni a gőz segítségével használt kalapácsokra, az új hámor mégis a víz erejére alapozódott.

Az 1860–1863 közötti éveket nagy szárazság és az osztrák–porosz háború befolyásolta, amely a vasgyártás szempontjából visszalépést jelentett, hiszen 1875-ben három évig bezárták a gyárat. 1878-ba Hrobonyi Adolf és veje, Lántzky Sándor próbálta újraindítani a termelést. Ekkor két hámort kellett működésbe hozni, az alsó és felső hámort (az utóbbi ma is látható), amely között 3 km volt a távolság. Az utóbbiban két kalapács volt, a kalapácsokat és a két szekrényfűvót három vízkerék hajtotta, 24 lóerőnyi energiát fejtve ki. Az alsó hámorban három kalapács működött, amelyből kettő vízi erővel, egy pedig gőz segítségével, ezek összesen 28 lóerőnyi energiát fejtettek ki. Ehhez még 1906-ban egy újabb hámort építettek, így tehát három vasverő működött Szentkeresztbányán, összesen 18 kalapáccsal. Hrobonyi Adolf

halála után a Lántzky család vált az egyedüli tulajdonossá. A nevükhöz fűződik a bodvaji bánya megvásárlása is, amelyet 1897-ben bezárták. Az itt levő gyárat is örökségként megkapják a Lántzkyak, viszont 1914. május 1-én 100 ezer aranykoronáért eladták a Magyar Allamnak.

A szentkeresztbányai vasgyárnak újabb tulajdonosa lesz 1909-ben és pedig a Kammer és Jekelius brassói nagykereskedő cég, amely a Szentkeresztbányai Vasöntöde és Szerhámorgyár nevet adja a vasgyárnak. Az első világháborúban hadi célokat látott el az öntöde, és ennek következtében jelentős sérülések is érték. Az 1920-as években habár részvénytársaság formájában a brassói cég, a Lántzky család kezdeményezésére megpróbálta helyreállítani és fejleszteni a gyárat, viszont a gazdasági válság hatására, mégis hanyatlani kezdett. Az 1940–44 közötti időszakban nehéz munkafeltételek között dolgoztak az emberek, hiszen a tulajdonosok sok gépet leszereltek és elvittek, ugyanakkor hadi anyagokat is kellett termeljenek. A kommunizmus időszakában az államosítással új korszak kezdődött a vasgyár történetében a villamos energia, a nagyfokú iparosítás jegyében. A vasgyár melletti 1849-től működő hámor maradt egyedül az eredeti állapotában, amely 1990-ig vízmeghajtással működött, és Európa egyetlen aktív hámora volt.

A vashámor működési elve

A vashámorok belső és külső szerkezetét tekintve a múlt század technikai eljárásait fedezhetjük fel benne. Működési elvük a fölülcsapó vízmalmokhoz hasonlíthatók. A kalapácsot vízkerékkel hozták működésbe, amely cserefából készült, a kalapács mérete és a súlya szabadesésben fejtette ki hatékonyságát. A nyersvasat szénnel hevítették fel és így alakították.

Egy hámor működéséhez elengedhetetlen egy vízgyűjtő, amely mindig elegendő vízmennyiséget biztosít a verők számára. A jelenlegi hámor vízgyűjtő gátja két suberral volt ellátva, az egyik ezek közül a lajra folyóvizet szabályozta, a másik a gát leeresztésében játszott fontos szerepet. A laj felső szakaszán egy túlfolyó futólaj biztosította az állandó vízszintet. A gát széléből, a vas melegítésére szolgáló fúvók működtetésére egy kisebb lajt vezettek el, amely majd a nagy lajba tért vissza.

Belső felépítését tekintve látható a műhely szerkezeti egysége, amelyet három hámorlapács, négy kemence, salcsutak, ollócsutak és köszörűgép alkottak. A három kalapácsnak más-más szerepe volt, az első lyukasztásra (állva lehetett végezni), a második és a harmadik szokványos kovácsolási műveletekre (ülve lehetett végezni) volt alkalmas.

A hámor kalapács működését, Ladó Péter nyugdíjas hámor Kovács elmondása alapján mutatjuk be: „A laj fenekén található dugó felemelése után a víz a vízkerékre folyt és azt forgómozgásba hozta. A vízkerék tengelyen lévő sminglikarikába rögzített smingli, az állítható nyelven keresztül lefelé elmozdítva a hámornyél végét, melynek forgástengelyeként a csicskarika szolgált. A nyersvasat kb. 3 és 5 kg súlyú, téglatest alakú darabokban hevítették fel, 1000 fokra. Ezt helyezték a verőcsutakra. Elindították a vízkeréket, amely mozgásba hozta a hámorlapácsot. A tengelynek egy bizonyos szögben való

elfordulása után a smingli és a nyelv között megszakad az érintkezés. Ekkor a hámornyél farokkarika felőli végének lefele való elmozdulása következtében felemelkedett hámorfej szabadon esett és a kerivel ráütött a felhevített vasra. A folytonos forgómozgás következtében az ütések megismétlődtek és folyamatosan lehetett kovácsolni.”

Egy hámor kalapács mellett két munkás dolgozott a kovács és a segédje. A kovács feladat volt, hogy a megfelelő fogóval az izzó vason elvégezze a kovácsolási műveleteket, míg segédje a kalapácsütéseket szabályozta egy húzórud segítségével. A húzórud egy dugót mozgatót, amely a víz sebességét szabályozta, és ezzel együtt a kalapács mozgását is. Érdekes, hogy hogyan kommunikáltak a munkások egymás közt a nagy zajban. Mivel nem hallottak egymás szavát, jelrendszer (a fej le-fel, jobbra-balra mozgásával) alapján jelezte a kovács inasának az igényelt kalapács sebességét. A termékeket a salbaveréssel és az ollóval tökéletesítették, de ezeket már kézzel végezték el. Egy kalapácsnál 8 óra alatt 20–25 db. terméket lehetett előállítani.

A hámorok működését általában az időjárás határozta meg, hiszen a télen befagyott tavak nem tették lehetővé a munkát, ugyanakkor a nyári nagy szárazság is nehézségeket okozott. Bevett szokás volt általában a hámoroknál, a március 5. és november 1. közötti termelési szezon. A hámorban készült legfontosabb termékek, amelyek egyedinek számítanak megmunkálásuk miatt: ekekés, lapát (több fajta), ásó, fejsze, fél kéz bárd, kalapács, ráverő, kapa (több fajta), feszítővas, csákány, vastengely szekerekhez.

A vashámor mai állapota

Jelenleg a hámor nagyon rossz állapotban van, bár voltak kezdeményezések a megmentésére, a megyei Műemlékvédő Hivatal, és a szentgyházi Gyermekfilharmónia részéről, de az épület egyre csak romlik. Az filharmónia 1992 táján elindított mozgalma nem sikerült, mivel az Illyés Közalapítvány mindamellelt, hogy érdeklődést tanúsított, kérte a beküldött pályázat módosítását, mivel állami tulajdon megsegítésére nem volt lehetősége pénzt adni.

Mára már a vasgyár privatizációja megvalósult, viszont a vashámor sorsa még mindig mostoha, hiszen falai omladoznak, tetőszerkezete majdnem teljesen beszakadt, és a belső szerkezetek is mindinkább a tolvajok martalékává váltak. E tanulmány célja a ma már pusztulásra ítélt, Európában az egyetlen ma is látható vashámor bemutatása volt, és egyben felhívás is, hogy ne hagyjuk elveszni értékeinket.

DEMETER CSANÁD

